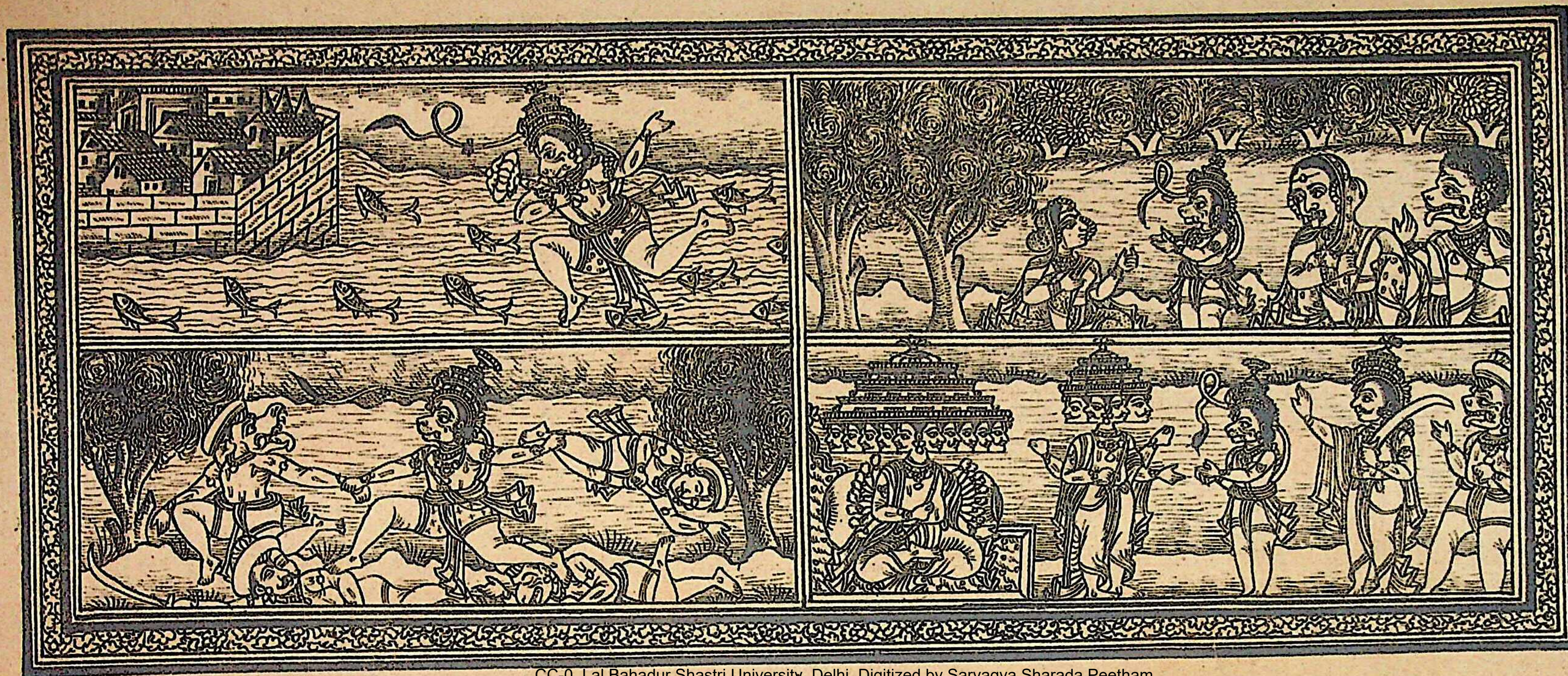
अथश्रीमदध्यात्मरामायणसुंदरकांडप्रारंभः

वानरस्यसत्वस्यवानरीयबलस्यपरीक्षणार्थमिदमब्रुवन् विचारयामासुरित्यर्थः तद्वक्ष्यति एवंविचार्येतिधातूनामनेकार्थत्वात् ब्रूवोऽपिवि-
चारेवृत्तिः ९ लंकाप्रवेशेशक्तोऽथवानेतिसंदेहस्तस्मादस्यबलंजानीमहे निर्णेष्यामइत्यर्थः १० देवतावृंदः देवतासमूहः ११ १२ १३

परीक्षणार्थंसत्वस्यवानरस्येदमब्रुवन् गच्छत्येषमहासत्वोवानरोवायुविक्रमः ९ लंकांप्रवेष्टुंशक्तोवानवाजानी
महेबलम् एवंविचार्यनागानांमातरंसुरसाभिधाम् १० अब्रवीद्देवतावृंदःकौतूहलसमन्वितः गच्छत्वंवानरे
द्रस्यकिंचिद्विघ्नंसमाचर ११ ज्ञात्वातस्यबलंबुद्धिंपुनरेहित्वरान्विता इत्युक्तासाययौशीघ्रंहनुमद्विघ्नकारणात्
१२ आवृत्यमार्गंपुरतःस्थित्वावानरमब्रवीत् एहिमेवदनंशीघ्रंप्रविशस्वमहामते १३ देवैस्त्वंकल्पितोभक्षःक्षुधा
संपीडितात्मनः तामाहहनुमान्मातरहंरामस्यशासनात् १४ गच्छामिजानकींद्रष्टुंपुनरागम्यसत्वरः रामाय
कुशलंतस्याःकथयित्वात्वदाननम् १५ निवेक्ष्येदेहिमेमार्गंसुरसायैनमोऽस्तुते इत्युक्तापुनरेवाहसुरसाक्षुधि
ताऽस्म्यहम् १६ प्रविश्यगच्छमेवक्त्रंनोचेत्त्वांभक्षयाम्यहम् इत्युक्तोहनुमानाहमुखंशीघ्रंविदारय १७ प्रवि
श्यवदनंतेऽद्यगच्छामित्वरयाऽन्वितः इत्युक्त्वायोजनायामदेहोभूत्वापुरःस्थितः १८ दृष्ट्वाहनुमतोरूपंसुर
सापंचयोजनम् मुखंचकारहनुमान्द्विगुणंरूपमादधत् १९ ततश्चकारसुरसायोजनानांचविंशतिम् वक्त्रं
चकारहनुमांस्त्रिंशद्योजनसंमितम् २०

क्षुधासंपीडितआत्मायस्यास्तस्याइत्यर्थः १४ १५ निवेक्ष्येप्रवेक्ष्यामि १६ मेवक्त्रं
प्रविश्यततोनिसृत्यगच्छेत्यर्थः १७ योजनमात्रदीर्घदेहः १८ १९ त्रिंशद्योजनसम्मितंवपुश्चकारेतिशेषः २० ६२ ६२

श्रीगणेशायनमः॥ ॥शतेति लिलंघयिषुः स्वार्थेणिच् आनंदसंदोहः तत्समूहरूपः तत्समूहवान्वा १ २ रामनिर्मुक्तंरामत्यक्तम् पश्या-
मीतिभाविन्यपिवर्त्तमानत्वारोपोवश्यंभावित्वद्योतनाय ३ कृतार्थःजगन्मातृदर्शनेनेतिभावः ममसमुद्रलंघनमकिंचित्करमित्याह प्राणेति
४ अपारमित्युभयान्वयि त्रिविधपरिच्छेदशून्यंतत्पदंतत्स्वरूपम् तदंगभूताया अंगुलिस्तद्भूषणभूतायामुद्रिकासा अस्यास्तीत्यर्शाद्यच्

श्रीमहादेवउवाच शतयोजनविस्तीर्णंसमुद्रंमकरालयम् लिलंघयिषुरानंदसंदोहोमारुतात्मजः १ ध्यात्वारामंप
रात्मानमिदंवचनमब्रवीत् पश्यंतुवानराःसर्वेगच्छंतंमांविहायसा २ अमोघंरामनिर्मुक्तंमहाबाणमिवाखिलाः प
श्यास्यद्यैवरामस्यपत्नींजनकनंदिनीम् ३ कृतार्थोऽहंकृतार्थोऽहंपुनःपश्यामिराघवम् प्राणप्रयाणसमयेयस्य
नामसकृत्स्मरन् ४ नरस्तीर्त्वाभवांभोधिमपारंयातितत्पदम् किंपुनस्तस्यदूतोऽहंतदंगांगुलिमुद्रिकः ५ तमेव
हृदयेध्यात्वालंघयाम्यल्पवारिधिम् इत्युक्त्वाहनुमान्बाहूप्रसार्यायतवालधिः ६ ऋजुग्रीवोर्ध्वदृष्टिःसन्नाकुंचि
तपदद्वयः दक्षिणाभिमुखस्तूर्णंपुप्लुवेऽनिलविक्रमः ७ आकाशात्त्वरितंदेवैर्वीक्ष्यमाणोजगामसः दृष्ट्वानिलसु
तंदेवागच्छंतंवायुवेगतः ८

५ अल्पवारिधिमित्यपारभवांभोधेर्व्यतिरेकालंकारः तंलंघयामीतिकिंवक्तव्यमित्यन्वयः बाहू इत्यादि
वानरोत्प्लुवनजातिवर्णनम् आयतवालधिःप्रसारितपुच्छः ६ ऋजुग्रीवऊर्ध्वदृष्टिरित्यर्थः कर्मधारयः अनिलोवायुः तत्सदृशपराक्रमः ७ आ
काशात् आकाशेस्थित्वेत्यर्थः ८ कौसल्याहृदयायदशरथात्मजायसीतापतयेअयोध्याधीशायराघवायनमोऽस्तु ७ ७ ७

कथंभवेदित्यादेरनुचितंतदित्यर्थः तत्रहेतुर्गंतव्यंत्वरितंमयेति ३३ कराग्रेणस्पृष्टशिखरोययावित्यन्वयः छायास्पर्शमात्रेणजंतूनांगतिनिरोधेनाकर्ष
कश्छायाग्रहइत्युच्यते ३४ तदेवाह सिंहिकेति भक्षयतिइत्यर्थेआर्षः ३५ ३६ विस्मयआश्चर्यंयत्कस्याप्यदर्शनंवेगरोधश्चेत्याश्चर्यम्

गच्छतोरामकार्यार्थंभक्षणंमेकथंभवेत् विश्रामोवाकथंमेस्याद्गंतव्यंत्वरितंमया ३३ इत्युक्त्वास्पृष्टशिखरः
कराग्रेणययौकपिः किंचिद्दूरंगतस्यास्यछायांछायाग्रहोऽग्रहीत् ३४ सिंहिकानामसाघोराजलमध्येस्थितास
दा आकाशगामिनांछायामाक्रम्याकृष्यभक्षयेत् ३५ तयागृहीतोहनुमांश्चिंतयामासवीर्यवान् केनेदंमेकृतंवे
गरोधनंविघ्नकारिणा ३६ दृश्यतेनैवकोप्यत्रविस्मयोमेप्रजायते एवंविचिंत्यहनुमानधोदृष्टिंप्रसारयत् ३७
तत्रदृष्ट्वामहाकायांसिंहिकांघोररूपिणीम् पपातसलिलेतूर्णंपद्भ्यामेवाहनद्रुषा ३८ पुनरुत्प्लुत्यहनुमान्द-
क्षिणाभिमुखोययौ ततोदक्षिणमासाद्यकूलंनानाफलद्रुमम् ३९ नानापक्षिमृगाकीर्णंनानापुष्पलतावृतम् त
तोददर्शनगरंत्रिकूटाचलमूर्धनि ४० प्राकारैर्बहुभिर्युक्तंपरिखाभिश्चसर्वतः प्रवेक्ष्यामिकथंलंकामितिचिंताप
रोभवत् ४१ रात्रौवेक्ष्यामिसूक्ष्मोऽहंलंकांरावणपालिताम् एवंविचिंत्यतत्रैवस्थित्वालंकांजगामसः ४२ धृ-
त्वासूक्ष्मंवपुर्द्वारंप्रविवेशप्रतापवान् तत्रलंकापुरीसाक्षाद्राक्षसीवेषधारिणी ४३

प्रसारयत् प्रसारयत अडभावआर्षः ३७ सिंहिकाम् तन्नाम्नींराक्षसीम् ३८ दक्षिणंकूलंसागरस्येतिशेषः ३९ ४० बहुभिःप्राकारैः अंतर्दुर्गमध्ये
दुर्गबहिर्दुर्गसंबंधिभिः परिखाःप्राकारबहिर्गताः ४१ वेक्ष्यामिप्रवेक्ष्यामिसूक्ष्मःसूक्ष्मशरीरोभूत्वेत्यर्थः लंकांजगाम रात्राविति शेषः ४२ सूक्ष्मं
वपुर्धृत्वाद्वारंप्रविवेश ४३ ७ ७ ७ ७ ७

२१ २२ २३ पुनर्गत्वाकिष्किंधामितिशेषः २४ २५ मणिकांचनपर्वतंमण्यादियुक्तशृंगयुक्तंपर्वतम् २६ सचिवोभवमध्येविश्रामदानेनसहायोभ वेत्यर्थः तत्सहायार्थनिमित्तंमत्प्रेरणेकोहेतुस्तत्राह सगरैरिति पुरापूर्वंसगरैर्वर्धितइतिहेतोरहंसागरस्तन्नामाऽभवम् २७ तस्यवंशेन्वरा-

ततश्चकारस्फुरसापंचाशद्योजनायतम् वक्त्रंतदाहनूमांस्तुबभूवांगुष्ठसन्निभः २१ प्रविश्यवदनंतस्याःपुनरे त्यपुरःस्थितः प्रविष्टोनिर्गतोऽहंतेवदनंदेवितेनमः २२ एवंवदंतंदृष्ट्वासाहनूमंतमथाऽब्रवीत् गच्छसाधयराम- स्यकार्यंबुद्धिमतांवर २३ देवैःसंप्रेषिताहंतेबलंजिज्ञासुभिःकपे दृष्ट्वासीतांपुनर्गत्वारामंद्रक्ष्यसिगच्छभो २४ इत्युक्त्वासाययौदेवलोकंवायुसुतःपुनः जगामवायुमार्गेणगरुत्मानिवपक्षिराट् २५ समुद्रोऽप्याहमैनाकंमणि कांचनपर्वतम् गच्छत्येषमहासत्त्वोहनुमान्मारुतात्मजः २६ रामस्यकार्यसिद्ध्यर्थंतस्यत्वंसचिवोभव सगरै र्वर्धितोयस्मात्पुराहंसागरोऽभवम् २७ तस्यान्वयेबभूवासौरामोदाशरथिःप्रभुः तस्यकार्यार्थसिद्ध्यर्थंगच्छ त्येषमहाकपिः त्वमुत्तिष्ठजलात्तूर्णंत्वयिविश्राम्यगच्छतु सतथेतिप्रादुरभूज्जलमध्यान्महोन्नतः २९ नाना मणिमयैःशृंगैस्तस्योपरिनराकृतिः प्राहयांतंहनूमंतंमैनाकोऽहंमहाकपे ३० समुद्रेणसमादिष्टस्त्वद्विश्रामायमा रुते आगच्छामृतकल्पानिजग्ध्वापक्वफलानिमे ३१ विश्राम्यात्रक्षणंपश्चाद्गमिष्यसियथासुखम् एवमुक्तोऽथतंप्रा हहनूमान्मारुतात्मजः ३२

मस्तत्कार्यार्थंचायंगच्छति २८ अतस्त्वमुत्तिष्ठेत्यन्वयः २९ नानामणिमयैःशृंगैर्महोन्नतइत्यन्वयः तस्योपरिनराकृतिर्मनुष्याकारेणास्थितोमैनाकःप्राह ३० ३१ विश्राम्येत्यार्षम् ३२

५६ यतोमेराघवस्मृतिरासीद्‌तोऽहमपिधन्या तद्भक्तसंगस्यापिदुर्लभत्वंकिंवक्तव्यमितिभावः प्रसीदतांप्रसन्नःसआस्ताम् ५७
पुस्फोरस्फुरितमभवत् भुजोवामएवस्त्रियावामांगस्फुरणंशुभसूचकंपुंसोऽशुभदमितिभावः अतींद्रियस्यइंद्रियाविषयस्यराम
स्यदक्षांगंपुस्फोर यद्वा रामसंबंधिअतींद्रियंगुह्यंयदिंद्रियंतस्यदक्षांगंदक्षिणभागःपुस्फोरतत्स्फुरणंचस्त्रीलाभसूचकंपुंसामि

तत्रास्तेजानकीघोरराक्षसीभिःसुरक्षिता दृष्ट्वैवगच्छत्वरितंराघवायनिवेदय ५६ धन्याहमप्यद्य
चिरायराघवस्मृतिर्ममासीद्भवपाशमोचनी तद्भक्तसंगोऽप्यतिदुर्लभोममप्रसीदतांदाशरथिःसदा
हृदि ५७ उल्लंघितेऽब्धौपवनात्मजेनधरासुतायाश्चदशाननस्य पुस्फोरवामाक्षिभुजश्चतीव्ररामस्यदक्षांगमतींद्रियस्य ५८ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेसुंदरकांडेप्रथमःसर्गः १
ततोजगाममहनुमाँल्लंकांपरमशोभनाम् रात्रौसूक्ष्मतनुर्भूत्वाबभ्रामःपरितःपुरीम् १ सीताऽन्वेषणका
र्यार्थीप्रविवेशनृपालयम् तत्रसर्वप्रदेशेषुविविच्यहनुमान्कपिः २ नापश्यज्जानकींस्मृत्वाततोलंका
भिभाषितम् जगामहनुमान्छीघ्रमशोकवनिकांशुभाम् ३ सुरपादपसंबाधांरत्नसोपानवापिकाम्
नानापक्षिमृगाकीर्णांस्वर्णप्रासादशोभिताम् ४ फलैरानम्रशाखाग्रपादपैःपरिवारिताम् विचिन्व
न्जानकींतत्रप्रतिवृक्षंमरुत्सुतः ५

त्याहुः ५८ इतिश्रीमत्सकल० अध्यात्मरामायणेसेतौसुंदरकांडेप्रथमः
सर्गः १ ततइति सूक्ष्मतनुःसूक्ष्मवानररूपः १ सीताऽन्वेषणकार्यार्थीसीताऽन्वेषणरूपकार्येच्छावान् विविच्यदृष्ट्वा २ ३
ततोलंकावाक्यंस्मृत्वाहनूमान्छीघ्रंजगाम ३ सुरपादपाःकल्पवृक्षादयः ४ फलैरानम्राणिशाखाग्राणियेषांतैःपादपैः ५

४४ रात्रौचोरवत्प्रविश्यगच्छसीतिशेषः सलंकइत्येकः किंभवानित्यादिप्रश्नांतरम् ४५ ४६ ४७ अष्टाविंशतिपर्ययेइति यद्यपिअ न्यत्रचतुर्विंशतिमेपर्यायेत्रेतायांरामावतारोऽष्टाविंशतिमेपर्यायेद्वापरांतेकृष्णावतारइत्युक्तंतथाऽपिकल्पांतरपरतयाविरोधपरिहारोऽ

प्रविशंतंहनूमंतंदृष्ट्वालंकाव्यतर्जयत् कस्त्वंवानररूपेणमामनादृत्यलंकिनीम् ४४ प्रविश्यचोरवद्रात्रौ किंभवान्कर्तुमिच्छति इत्युक्त्वारोषताम्राक्षीपादेनाभिजघानतम् ४५ हनूमानपितांवाममुष्टिनाऽव ज्ञयाहनत् तदैवपतितांभूमौरक्तमुद्वमतीभृशम् ४६ उत्थायप्राहसालंकाहनूमंतंमहाबलम् हनु मन्गच्छभद्रंतेजितालंकात्वयानघ ४७ पुराऽहंब्रह्मणाप्रोक्ताह्यष्टाविंशतिपर्यये त्रेतायुगेदाशर थीरामोनारायणोऽव्ययः ४८ जनिष्यतेयोगमायासीताजनकवेश्मनि भूभारहरणार्थायप्रार्थितोऽयं मयाक्वचित् ४९ सभार्योराघवोभ्रात्रागमिष्यतिमहावनम् तत्रसीतांमहामायांरावणोपहरिष्यति ५० पश्चाद्रामेणसाचिव्यंसुग्रीवस्यभविष्यति सुग्रीवोजानकींद्रष्टुंवानरान्प्रेषयिष्यति ५१ तत्रैकोवान रोरात्रावागमिष्यतितेऽतिकम् त्वयाचभर्त्सितःसोऽपित्वांहनिष्यतिमुष्टिना ५२ तेनाहतात्वंव्यथिता भविष्यसियदाऽनघे तदैवरावणस्यांतोभविष्यतिनसंशयः ५३ तस्मात्त्वयाजितालंकाजितंसर्वंत्वयाऽ नघ रावणांतःपुरवरेक्रीडाकाननमुत्तमम् ५४ तन्मध्येऽशोकवनिकादिव्यपादपसंकुला अस्तितस्यां महावृक्षःशिंशपानामसध्यगः ५५

वसेयः ४८ योगमायाचसीतेतिजनिष्यतेइत्यन्वयः क्वचित् अवतारपूर्वकालेप्रार्थितोजनिष्य तेइत्यन्वयः ४९ ५० साचिव्यंसख्यम् ५१ ५२ ५३ यतस्त्वयाऽहंलंकाजितातस्मात्त्वयासर्वंराक्षसकुलंजितम् अथसीतास्थितिस्थानमाह रावणांतःपुरेति ५४ ५५

इत्येवंचिंतयनूरावणोराघवेणेतिश्लोकोक्तंचिंतयन्नित्यंसदात्हृदिराममेवध्यायन्नास्तइतिशेषः अतस्तस्मिन्दिनेपररात्रौहनूमत्प्र
वेशादिनरात्रिंसंबध्यपरेरात्रेइत्यर्थः समासांताभावस्तदनित्यत्वात् १६ स्वप्नेनिद्रासमयेरामादिष्टःकश्चिद्वानरोलंकामागत्यवृ
क्षाग्रस्थोऽनुपश्यति सीतामितिशेषः १७ इतिअद्भुतंस्वप्नंदृष्ट्वाअयंस्वप्नःकदाचित्सत्योभवेत् अतस्तत्रसीतासमीपंगत्वाएवंकरो

इत्येवंचिंतयन्नित्यंराममेवसदात्हृदि तस्मिन्दिनेपरेरात्रौरावणोराक्षसाधिपः १६ स्वप्नेरामेणसंदिष्टःकश्चि
दागत्यवानरः कामरूपधरःसूक्ष्मोवृक्षाग्रस्थोऽनुपश्यति १७ इतिदृष्ट्वाऽद्भुतस्वप्नंस्वात्मन्येवानुचिंत्यसः
स्वप्नःकदाचित्सत्यःस्यादेवंतत्रकरोम्यहम् १८ जानकींवाक्शरैर्विध्यद्दुःखितांनितरामहम् करोमिदृष्ट्वा
रामायनिवेदयतुवानरः १९ इत्येवंचिंतयन्सीतासमीपमगमद्द्रुतम् नूपुराणांकिंकिणीनांश्रुत्वासिंजितमंग
ना २० सीताभीतालीयमानास्वात्मन्येवसुमध्यमा अधोमुख्यश्रुनयनास्थितारामार्पितांतरा २१ रावणोऽ
पितदासीतामालोक्याहसुमध्यमे मांदृष्ट्वाकिंवृथासुभ्रुस्वात्मन्येवविलीयसे २२ रामोवनचराणांहिमध्येति
ष्ठतिसानुजः कदाचिद्दृश्यतेकैश्चित्कदाचिन्नैवदृश्यते २३ मयातुबहुधालोकाःप्रेषितास्तस्यदर्शने नपश्यंति
प्रयत्नेनवीक्ष्यमाणाःसमंततः २४ मीति अचिंतयदितिशेषः १८ यदचिंतयत्तदाह जानकीमिति विध्येतितल्यबार्षः तांवाक्शरैर्वि
ध्वानितरांदुःखितांकरोमितदृष्ट्वावानरोरामायनिवेदयतु एवंहिरामःशीघ्रंआगच्छेदितिभावः १९ नूपुराणिपादभूषणानि किंकिण्योजघनभू
षणानि सिंजितंशब्दम् २० भीतासीतारूपांगनास्वात्मन्येवशरीरेएवलीयमानास्थितेत्यन्वयः रामेऽर्पितंस्थापितमंतरंचित्तंयया २१ ४
किमाहतदाह सुभ्रुमध्यमेइत्यादि २२ २३ लोकाःचाररूपाःप्रयत्नेनसमंततोवीक्ष्यमाणाअपिरामंनपश्यंति २४ ६७ ६७

अभ्रलिहमत्युच्चंचैत्यप्रासादंदेवतास्थानविशेषम् अत्युच्चत्वान्मणिस्तंभादियुतत्वाच्चविस्मयम् ६ समतीत्येति चैत्यप्रासादमि
तिशेषः ७ अत्यंतनिबिडपत्रत्वादेवादृष्टआतपोयत्रजनैस्तम् स्वर्णवर्णविहंगमैःपक्षिभिराकीर्णव्याप्तमित्यर्थेमयूरव्यंसकादित्वा
त्समासः ८ एकवेणींहरणादिनायधिसंस्काररहितामित्यर्थः यद्वा शोभार्थमन्यदावेणीत्रयबंधःपुरतोद्वयंपश्चादेकेति संप्रति

ददर्शाभ्रलिहंतत्रचैत्यप्रासादमुत्तमम् दृष्ट्वाविस्मयमापन्नोमणिस्तंभशतान्वितम् ६ समतीत्यपुनर्ग
त्वाकिंचिद्दूरंसमारुतिः ददर्शशिंशपावृक्षमत्यंतनिबिडच्छदम् ७ अदृष्टातपमाकीर्णंस्वर्णवर्णविहं
गमम् तन्मूलेराक्षसीमध्येस्थितांजनकनंदिनीम् ८ ददर्शहनुमान्वीरोदेवतामिवभूतले एकवेणीं
कृशांदीनांमलिनांबरधारिणीम् ९ भूमौशयानांशोचंतींरामरामेतिभाषिणीम् त्रातारंनाधिगच्छंती
मुपवासकृशांशुभाम् १० शाखांतच्छदमध्यस्थोददर्शकपिकुंजरः कृतार्थोऽहंकृतार्थोऽहंदृष्ट्वाजन
कनंदिनीम् ११ मयैवसाधितंकार्यंरामस्यपरमात्मनः ततःकिलकिलाशब्दोबभूवांतःपुराद्बहिः १२
किमेतदितिसंलीनोवृक्षपत्रेषुमारुतिः आयांतंरावणंतत्रस्त्रीजनैःपरिवारितम् १३ दशास्यंविंशति
भुजंनीलांजनचयोपमम् दृष्ट्वाविस्मयमापन्नःपत्रखंडेष्वलीयत १४ रावणोराघवेणाशुमरणंमेक
थंभवेत् सीतार्थमपिनायातिरामःकिंकारणंभवेत् १५

तुसंस्काररहितत्वात्पृष्ठलंबिनीएकैवेत्यर्थः दीनांस्वजनविर
हाद्दीनामिवशोचंतींआत्मानमितिशेषः ९ १० शाखानामंतेप्रांतेयेछदाःपत्राणितेषांमध्यस्थःतद्दर्शनजानंदाभिनयःकृतार्थइत्यादि ११
१२ किमेतत् किंजन्योयंशब्दः १३ अलीयत तद्दर्शनेनकरिष्यमाणकार्यभंगभियेतिभावः १४ १५ ६२ ६२

निधायतृणमंतरेपतिव्रतायाः साक्षात्परपुरुषेणवार्तालापस्यानौचित्यादितिभावः त्वंचतृणतुल्यइत्यपिद्योतयितुंच ३१ शुनीवेत्यु
पमयाअत्यंतंपराक्रमराहित्यंसूचितम् ३२ अचिरादितिच्छेदः अल्पेनैवकालेनेत्यर्थः यदारामशराघातैर्विदारितवपुर्भवान्भवि
ष्यतीतिशेषः तदाराममानुषंज्ञास्यसियमांतिकंचगमिष्यसि शरैःसमुद्रंशोषयित्वावा अथअथवावारिधिंबध्वासेतुबंधनेतिशेषः

रावणस्यवचःश्रुत्वासीतामर्षसमन्विता उवाचाधोमुखीभूत्वानिधायतृणमंतरे ३१ राघवाद्विभ्यतानू
नंभिक्षुरूपंत्वयाधृतम् रहितेराघवाभ्यांत्वंशुनीवहविरध्वरे ३२ हृतवानसिमानीचतत्फलंप्राप्स्यसेऽ
चिरात् यदारामशराघातविदारितवपुर्भवान् ३३ ज्ञास्यसेमानुषंरामंगमिष्यसियमांतिकम् समुद्रंशोष
यित्वावाशरैर्बध्वाऽथवारिधिम् ३४ हंतुंत्वांसमरेरामोलक्ष्मणेनसमन्वितः आगमिष्यत्यसंदेहोद्रक्ष्यसेरा
क्षसाधम ३५ त्वांसपुत्रंसहबलंहत्वानेष्यतिमांपुरम् श्रुत्वारक्षःपतिःक्रुद्धोजानक्याःपरुषाक्षरम्
३६ वाक्यंक्रोधसमाविष्टःखड्गमुद्यम्यसत्वरः हंतुंजनकराजस्यतनयांताम्रलोचनः ३७ मंदोदरीनिवा
र्याहपतिंपतिहितेरता त्यजेनांमानुषींदीनांदुःखितांकृपणांकृशाम् ३८ देवगंधर्वनागानांबह्व्यःसंतिव
रांगनाः त्वामेववरयंत्युच्चैर्मदमत्तविलोचनाः ३९

३४ तदागमनंचत्वमनुपदमेवद्रक्ष्यसेइत्यन्वयः ३५ जानक्याः
परुषाक्षरंवाक्यंश्रुत्वाक्रुद्धोऽभवत्इतिशेषः ३६ ततःक्रोधसमाविष्टःखड्गमुद्यम्यजनकराजतनयांहंतुमुद्यतोऽभवदितिशेषः ३७
अन्यानुरक्तत्वात्तद्वियोगाच्चदैन्यादिविशिष्टाम् ३८ यास्त्वामेववरयंतिताबह्व्यःसंतीतियोजना मदेनकाममदेनमत्तेमदयुक्ते
इवविलोचनेयासांताः ३९

6

त्वयिनिस्पृहेणइच्छाहीनेनपूर्णकामत्वादित्यांतरोऽर्थः त्वयासदाऽलिंगितोऽपिध्यानेनसदात्वद्धृदिचिंतनात् अतएवसमीपस्थोऽपि यद्वा शक्तिशक्तिमतोरभेदात्सदालिंगितोविभुत्वाच्चसमीपस्थोयद्यपि २५ तथाऽप्यस्यरामस्यत्वद्धृदयेत्वयिहृद्विषयेस्नेहोनजायते अत एवेयत्कालंत्वदुपेक्षातस्येतिभावः सर्वत्रसमत्वात्तस्यनक्वापिस्नेहइतितत्त्वम् किंच त्वत्कृतान्सर्वभोगांस्त्वयास्ववृत्तिद्वारोपनीतान्सर्व भोगान्सर्वविषयान्तथात्वद्गुणान्क्षस्वसंकल्पकामादीन्भुंजानोऽपिअहंभोक्तेतिनजानातितथाभिमानराहित्यात् अतएवकृतघ्नः अतएव निर्गुणः योहिगुणवान्सउपकारंमनुतएव अधमःउपकारविस्मरणात् किंच नधमतिशब्दविषयोभवतीत्यधमशब्दवाच्यइतिया

किंकरिष्यसिरामेणनिस्पृहेणसदात्वयि त्वयासदाऽलिंगितोऽपिसमीपस्थोऽपिसर्वदा २५ हृदयेऽस्यन चस्नेहस्त्वयिरामस्यजायते त्वत्कृतान्सर्वभोगांश्चत्वद्गुणानपिराघवः २६ भुंजानोऽपिनजानातिकृतघ्नो निर्गुणोऽधमः त्वमानीतामयासाध्वीदुःखशोकसमाकुला २७ इदानीमपिनायातिभक्तिहीनःकथंव्रजेत् निःसत्वोनिर्ममोमानीमूढःपंडितमानवान् २८ नराधमंत्वद्विमुखंकिंकरिष्यसिभामिनि त्वय्यतीवसमा सक्तंमाभजस्वासुरोत्तमम् २९ देवगंधर्वनागानांयक्षकिन्नरयोषिताम् भविष्यसिनियोक्त्रीत्वंयदिमांप्रतिपद्यसे ३०

वत् कृतघ्नत्वाद्रूपपादयति त्वमिति २६ २७ यतस्त्वयिभक्तिहीनोऽतःकथंव्रजेत् स्वस्थानतस्त्वत्परित्राणार्थमिदंदेशमित्य र्थः निःसत्वोनिर्बलः निर्ममोममताहीनः त्वयिइयंममेतिबुद्धिहीनः २८ नराधमंपंचम्यर्थेबहुव्रीहिरितिकश्चित् किंकरिष्यसि तादृशेऽनुरागेणकिंप्रयोजनमित्यर्थः असुरोत्तममितिनराधमव्यतिरेकउक्तः २९ देवगंधर्वनागानांतद्योषितामित्यर्थः नियो- क्त्रीप्रभुतयाआज्ञापयित्री प्रतिपद्यसेअंगीकरोषि ३० ६७ ६७ ६७ ६७ ६७

स्वांकेजानकीमारोप्य अगस्यपर्वतस्यमूर्धनिऊर्ध्वभागेस्थितोदृष्टः एवंरामविषयंशुभस्वप्नमुक्त्वारावणविषयमनिष्टस्वप्नमाह रावणइति
५१ वदनमालिकांस्वमुंडमालांस्वहस्तेकृत्वाऽगाहदित्यर्थः नन्वेवंकिंलंकाराक्षसैवभविष्यतीत्याशंक्यनेत्याह बिभीषणइतिराम
स्यसेवांकरोति एवंविधःस्वप्नेदृष्टोऽतःसोऽत्रराज्यंकर्त्तेत्याह सर्वथेत्यादि ५२ ५३ ५४ ५५ त्रातारमप्राप्नुवती दुःखेनमू

आरोप्यजानकींस्वांकेस्थितोदृष्टोऽगमूर्धनि रावणोगोमयन्हृदेतैलाभ्यक्तोदिगंबरः ५१ अगाहत्पुत्रपौत्रै
श्चकृत्वावदनमालिकाम् बिभीषणस्तुरामस्यसन्निधौहृष्टमानसः ५२ सेवांकरोतिरामस्यपादयोर्भक्ति
संयुतः सर्वथारावणंरामोहत्वासकुलमंजसा ५३ बिभीषणायाधिपत्यंदत्वासीतांशुभाननाम् अंकेनि
धायस्वपुरींगमिष्यतिनसंशयः ५४ त्रिजटायावचःश्रुत्वाभीतास्ताराक्षसस्त्रियः तूष्णीमासंस्तत्रतत्रनि
द्रावशमुपागताः ५५ तर्जिताराक्षसीभिःसासीताभीताऽतिविह्वला त्रातारंनाधिगच्छंतीदुःखेनपरिमू
र्च्छिता ५६ अश्रुभिःपूर्णनयनाचिंतयंतीदमब्रवीत् प्रभातेभक्षयिष्यंतिराक्षस्योमांनसंशयः इदानीमेव
मरणंकेनोपायेनमेभवेत् ५७ एवंसुदुःखेनपरिप्लुतासाविमुक्तकंठंरुदतीचिराय आलंब्यशाखांकृतनि
श्चयामृतौनजानतीकंचिदुपायमंगना ५८ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेसुंदरकांडे
द्वितीयःसर्गः २ श्रीमहादेवउवाच उद्बंधनेनवामोक्ष्येशरीरंराघवंविना जीवितेनफलंकिंस्यान्ममरक्षोऽधि
मध्यतः १

र्च्छितामूर्च्छितेवाऽश्रुयुक्तनेत्राचिंतयंतीदमात्मनासहाऽब्रवीत् ५६ ५७ मृतौकृतनिश्चयामरणस्यकंचिदुपायंकमप्यु ६
पायमजानतीशाखामालंब्यचिरायातिष्ठदितिशेषः ५८ इतिश्रीमत्सकलराजधिप॰सेतौसुंदरकांडेद्वितीयःसर्गः२ ततस्तदुपायंनि
श्चित्याहोद्बंधनेनवेति १

सकामनामद्विषयकामनासतीयथामेवशगाभविष्यति नतुबलात्तथायतध्वमित्यन्वयः तर्जनंभीषणम् आदरणंसांत्वम् ४० ४१
कुरुतपक्षांकुरुतेत्यर्थः ४२ स्वतर्जनैःस्वबुद्धिकल्पितभीषणोपायैःस्वक्रौर्ययोग्यैर्वा ४३ इदंसांत्वस्याऽप्युपलक्षणंतदेवाह तत्रैकेति

ततोऽब्रवीद्दशग्रीवोराक्षसीर्विकृताननाः यथामेवशगासीताभविष्यतिसकामना तथायतध्वंत्वरितंत
र्जनादरणादिभिः ४० द्विमासाभ्यंतरेसीतायदिमेवशगाभवेत् तदासर्वसुखोपेताराज्यंभोक्ष्यतिसामया
४१ यदिमासद्वयादूर्ध्वंमच्छय्यांनाभिनंदति तदामेप्रातराशायहत्वाकुरुतमानुषीम् ४२ इत्युक्त्वाप्रय
यौस्त्रीभीरावणोऽतःपुरालयम् राक्षस्योजानकीमेत्यभीषयंत्यःस्वतर्जनैः ४३ तत्रैकाजानकीमाहयो
वनंतेवृथागतम् रावणेनसमासाद्यसफलंतुभविष्यति ४४ अपराचाहकोपेनकिंविलंबेनजानकी इ
दानींछेद्यतामंगंविभज्यचपृथक्पृथक् ४५ अन्यातुखड्गमुद्यम्यजानकींहंतुमुद्यता अन्याकरालव
दनाविदार्यास्यमभीषयत् ४६ एवंतांभीषयंतीस्ताराक्षसीर्विकृताननाः निवार्यत्रिजटावृद्धाराक्षसीवा
क्यमब्रवीत् ४७ शृणुध्वंदुष्टराक्षस्योमद्वाक्यंवोहितंभवेत् ४८ नभीषयध्वंरुदतींनमस्कुरुतजान
कीम् इदानीमेवमेस्वप्नेरामःकमललोचनः ४९ आरुह्यैरावतंशुभ्रंलक्ष्मणेनसमागतः दग्ध्वालं
कांपुरींसर्वांहत्वारावणमाहवे ५० ४४ भीषणान्याह अपराचेति किंविलंबेन अस्यावधेइतिशेषः जानकीं
इदानीमेवछेद्यताम् अस्याअंगंपृथक्पृथक्विभज्यपच्यतामितिशेषः ४५ ४६ ४७ मद्वाक्यंशृणुध्वम् यच्छ्रुतंसद्वो
हितंभवेत् ४८ वाक्यमाह नेति इदानीमेवमेमयारामःस्वप्नेदृष्टइत्यन्वयः ४९ कथंदृष्टस्तदाह आरुह्येति समागतःसंयुक्तः ५०

समुद्रमुल्लंघ्यलंकानगरीं दृष्ट्वातत्रतत्रजानकीं विचिन्वन् अन्वेषयन् शनैः क्रमेणाशोकवनिकां दृष्ट्वातत्रतां विचिन्वन् शिंशपातरुं दृष्टवान् अत्रशिंशपामूलेजानकीमद्राक्षमतोऽयागतोऽहम् कृतकृत्यः संवृत्तइतिशेषः १३ १४ १५ वायुनेति तस्यजगत्क्रियासाक्षित्वात्तेन कथितत्वसंभावना १६ स्वप्नोवेत्यादि विकल्पत्रयंसत्यस्वप्नभ्रमातिरिक्तंकिंचित्कर्तृकंप्रमाजनकंवास्यमित्यर्थः तत्रदुःखहेतुना

संपातिवचनाच्छीघ्रमुल्लंघ्यशतयोजनम् समुद्रंनगरींलंकांविचिन्वन्जानकींशुभाम् १३ शनैरशोकवनिकांविचिन्वन्शिंशपातरुम् अद्राक्षजानकीमत्रशोचतींदुःखसंप्लुताम् १४ रामस्यमहिषींदेवींकृतकृत्योऽहमागतः इत्युक्त्वापरराभाथमारुतिर्बुद्धिमत्तरः १५ सीताक्रमेणतत्सर्वंश्रुत्वाविस्मयमाययौ किमिदंमेश्रुतंव्योम्निवायुनासमुदीरितम् १६ स्वप्नोवामेमनोभ्रान्तिर्यदिवासत्यमेवतत् निद्रामेनास्तिदुःखेन जानाम्येतत्कुतोभ्रमः १७ येनमेकर्णपीयूषंवचनंसमुदीरितम् सदृश्यतांमहाभागःप्रियवादीममाग्रतः १८ श्रुत्वातज्जानकीवाक्यंहनूमान्पत्रखंडतः अवतीर्यशनैःसीतापुरतःसमवस्थितः १९ कलविंकप्रमाणांगोरक्तास्यःपीतवानरः ननामशनकैःसीतांप्रांजलिःपुरतःस्थितः २० दृष्ट्वातंजानकीभीतारावणोऽयमुपागतः मांमोहयितुमायातोमाययावानराकृतिः २१

निद्राऽभावात्स्वप्नस्यासंभवः भ्रमोपिनेत्याह जानाम्येतत् एतत्पदार्थजातंयथास्थितस्वरूपेणजानामि अतोनभ्रमसंभवः यद्वा भ्रान्तिःस्वाज्ञानेभ्रमत्वंनविकल्पयतिममचतथाविकल्पोऽतोनभ्रमइतिभावः १७ तस्मात्सत्यत्वमेवनिश्चित्याह येनेति समम्माग्रतोदृश्यतां ममाग्रतोभूत्वाऽऽत्मानंदर्शयत्वित्यर्थः १८ पत्रखंडतः १९ भाषायांचिमनाचिमनी कलविंकश्चटकः चटकःकलविंकःस्यात्तस्यस्त्रीचटकातयोः पुमपत्येचाटकैरस्त्र्यपत्येचटकैवहि इत्यमरः पीतवर्णोवानरः पीतवानरः २० २१

८

उद्बंधनसाधनमाह दीर्घवेणीति अथानंतरंएवंमरणायनिश्चितबुद्धिंजानकींविलोक्येत्यन्वयः २ किंचिद्विचार्यअयंवचनावसर इतिनिश्चित्यसूक्ष्मरूपःसन् जानक्यास्तस्याएवश्रोत्रगंयथाभवतितथाशनैःशनैरभाषतेत्यन्वयः ३ तदुचआह इक्ष्वाकिति ४

दीर्घवेणीममात्यर्थमुद्बंधायभविष्यति एवंनिश्चितबुद्धिंतांमरणायाथजानकीम् २ विलोक्यहनुमान्किंचि द्विचार्यैतदभाषत शनैःशनैःसूक्ष्मरूपोजानक्याःश्रोत्रगंवचः ३ इक्ष्वाकुवंशसंभूतोराजादशरथोमहान् अ योध्याधिपतिस्तस्यचत्वारोलोकविश्रुताः ४ पुत्रादेवसमाःसर्वैर्लक्षणैरुपलक्षिताः रामश्चलक्ष्मणश्चैवभरत श्चैवशत्रुहा ५ ज्येष्ठोरामःपितुर्वाक्याद्दंडकारण्यमागतः लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयाभार्ययासह ६ उवास गौतमीतीरेपंचवट्यांमहामनाः तत्रनीतामहाभागासीताजनकनंदिनी ७ रहितेरामचंद्रेणरावणेनदुरात्म ना ततोरामोऽतिदुःखार्त्तोमार्गमाणोऽथजानकीम् ८ जटायुषंपक्षिराजमपश्यत्पतितंभुवि तस्मैदत्वादि वंशीघ्रंऋष्यमूकमुपागमत् ९ सुग्रीवेणकृतामैत्रीरामस्यविदितात्मनः तद्भार्याहारिणंहत्वावालिनंरघुनं दनः १० राज्येऽभिषेच्यसुग्रीवंमित्रकार्यंचकारसः सुग्रीवस्तुसमानाय्यवानरान्वानरप्रभुः ११ प्रेषयामा सपरितोवानरान्परिमार्गणे सीतायास्तत्रचैकोऽहंसुग्रीवसचिवोहरिः १२ लक्षणैःसामुद्रिकोक्तोत्तमलक्षणैःशत्रु

हाशत्रुघ्नाख्यइत्यर्थः ५ ६ रावणेननीतेत्यन्वयः ७ मार्गमाणःअन्वेषयन् ८ दिवंस्वर्लोकंतल्लोकवासमितियावत् ९ रामस्यसंकल्पमा त्रात्सर्वसाधकस्यनवानरमैत्र्याःप्रयोजनमित्यौद्धत्यपरिहारायसुग्रीवेणकृतेत्युक्तंनतुरामेणकृतेतितद्भार्याहारिणंसुग्रीवभार्याहारिणम् १० मित्रकार्यंसुग्रीवकृतमित्रत्वकार्यंसहायभूतान्समानीयनानापर्वतादिभ्योदूतैर्वानरान्किष्किंधांसमानाय्य ११ तान्वानरान्सीतायाःपरिमार्गणे तन्निमित्तंपरितःप्रेषयामासेत्यन्वयः १२

मेएतदंगुलीयकंसीतायैपरिज्ञानार्थंरामायएवायमितिनिश्चयार्थंदीयताम् मन्नामाक्षरमुद्रितंमन्नामाक्षरमुद्रयायुतम् ३४ ३५नम
स्कृत्वामुद्रिकांददौपुनर्नमस्कृत्वाचदूरात्स्थितःअनेनदानवेलायांकिंचित्समीपमुपसृतइतिज्ञायते ३६ मुद्रिकांदृष्ट्वाप्रमुदिनाजाता
ततःशिरसाधृत्वा स्रवदानंदनेत्रजाजातास्रवंतिआनंदेननेत्रजान्यश्रूणियस्याःसा ३७ कपेमुद्रिकारक्षणाद्बुद्धिमांस्त्वंमेप्राणदाताऽसि

अंगुलीयकमेतन्मेपरिज्ञानार्थमुत्तमम् सीतायैदीयतांसाधुमन्नामाक्षरमुद्रितम् ३४ इत्युक्त्वाप्रददौमह्यं
कराग्राद्ंगुलीयकम् प्रयत्नेनमयाऽनीतंदेविपश्यांगुलीयकम् ३५ इत्युक्त्वाप्रददौदेव्यैमुद्रिकांमारुता
त्मजः नमस्कृत्वास्थितोदूराद्बद्धांजलिपुटोहरिः ३६ दृष्ट्वासीताप्रमुदितारामनामांकितांतदा मुद्रिकां
शिरसाधृत्वास्रवदानंदनेत्रजा ३७ कपेमेप्राणदातात्वंबुद्धिमानसिराघवे भक्तोऽसिप्रियकारीत्वंविश्वा
सोऽस्तितवैवहि ३८ नोचेन्मत्सन्निधिंचान्यंपुरुषंप्रेषयेत्कथम् हनूमन्दृष्टमखिलंममदुःखादिकंत्वया
३९ सर्वंकथयरामाययथामेजायतेदया मासद्वयावधिप्राणाःस्थास्यंतिममसत्तम ४० नागमिष्यतिचे
द्रामोभक्षयिष्यतिमांखलः अतःशीघ्रंकपींद्रेणसुग्रीवेणसमन्वितः ४१ वानरानीकपैःसार्द्धंहत्वारावण
माहवे सपुत्रंसबलंरामोयदिमांमोचयेत्प्रभुः ४२ राघवेभक्तोऽसितस्यप्रियकारीचासि अतोराघवस्यतवैवविश्वासोऽस्ती

तिमन्येच ३८ विश्वास्यतांयुक्त्यासाधयति नोचेत् त्वयिविश्वासश्चेन्नस्यात्तदाऽन्यमविश्वस्तंपुरुषरूपंत्वांकथंमत्सन्निधिंप्रेषयेत् ३९
यथामेमयिराघवस्यदयाजायतेतथासर्वंराक्षसीकृततर्जनादिकथयेत्यर्थः मासद्वयेति अग्रेमरणमेवत्वदग्रेएवरावणेनतथाप्रतिज्ञात ८
त्वादितिभावः ४० तदेवाह नागमिष्यतीति ४१ वानरानीकपैःसार्धमत्रागत्यरावणमुक्तविशेषणंहत्वायदिमांप्रभुर्मोचयेत् तत्कृतबंधना
दितिशेषः ४२

२२ शंकांरावणत्वशंकाम् परमात्मनइतितत्स्वरूपाभिज्ञत्वेनतद्दासत्वसत्यताप्रत्यायनाय २३ २४ २५ यथात्वंदासोहमितिभा
षसेतथावानरमनुष्ययोःसंगतिःप्रतीयतेसाऽत्रकथंघटतइत्यर्थः २६ शबर्येति भगवतात्वद्वृत्तांतेशबरींप्रतिपृष्टेसतिसुग्रीवसमीपंगच्छ

इत्येवंचिंतयित्वासातूष्णीमासीदधोमुखी पुनरप्याहतांसीतांदेवियत्त्वंविशंकसे २२ नाहंतथाविधोमात
स्त्यजशंकांमयिस्थिताम् दासोऽहंकोसलेंद्रस्यरामस्यपरमात्मनः २३ सचिवोऽहंहरींद्रस्यसुग्रीवस्यशु
भप्रदे वायोःपुत्रोऽहमखिलप्राणभूतस्यशोभने २४ तच्छ्रुत्वाजानकीप्राहहनूमंतंकृतांजलिम् वान
राणांमनुष्याणांसंगतिर्घटतेकथम् २५ यथात्वंरामचंद्रस्यदासोऽहमितिभाषसे तामाहमारुतिःप्रीतो
जानकींपुरतःस्थितः २६ ऋष्यमूकमगाद्रामःशबर्यानोदितःसुधीः सुग्रीवोऋष्यमूकस्थोदृष्टवान्राम
लक्ष्मणौ २७ भीतोमांप्रेषयामासज्ञातुंरामस्यतद्गतम् ब्रह्मचारिवपुर्धृत्वागतोऽहंरामसन्निधिम् २८ ज्ञा
त्वारामस्यसद्भावंस्कंधोपरिनिधायतौ नीत्वासुग्रीवसामीप्यंसख्यंचाकरवंतयोः २९ सुग्रीवस्यहृताभार्या
वालिनातंरघूत्तमः जघानैकेनबाणेनततोराज्येऽभ्यषेचयत् ३० सुग्रीवंवानराणांसःप्रेषयामासवानरान्
दिग्भ्योमहाबलान्वीरान्भवत्याःपरिमार्गणे ३१ गच्छंतंराघवोदृष्ट्वामामभाषतसादरम् ३२ त्वयिकार्यम
शेषंमेस्थितंमारुतनंदन ब्रूहिमेकुशलंसर्वंसीतायैलक्ष्मणस्यच ३३ ससीतामार्गणंकरिष्यतिइतितेनयोक्तइत्यर्थः २७

भीतोवालिप्रेरितत्वभ्रांत्या २८ तौरामलक्ष्मणौ सख्यंचअकरवंकारितवानित्यर्थः अंतर्भावितण्यर्थः २९ तंवालिनंजघानवानराणांराज्येऽ
भ्यषेचयत् सुग्रीवमित्यन्वयः ३० ससुग्रीवोभवत्याःपरिमार्गणेतन्निमित्तंवानरान्प्रेषयामास ३१ ३२ अशेषंकार्यंत्वयिस्थितम् त्वमेवसक
लकार्यसाधनेसमर्थःमेमम ३३

ऐंद्रः इंद्रलोकस्थः काकरूपधर इंद्रपुत्र इत्यर्थः आमिषं मांसम् ५४ एतत् त्वत्पादांगुष्ठविदारणरूपम् ५५ मां पुनः पुनरभिद्रवंतमित्यन्वयः
रक्तमास्यं नखतुंडं यस्य तम् ५६ ज्वलत्तत् अभिमंत्रितम् तृणं वायसमभ्यद्रवत् ५७ स वायसोऽपि भीतः लोकान् ऐंद्रब्रह्मातान् भ्रमन्तत्र

ऐंद्रःकाकस्तदाऽगत्यनखैस्तुंडेनचासकृत् मत्पादांगुष्ठमारक्तंविददारामिषाशया ५४ ततोरामःप्रबुध्याथ
दृष्ट्वापादंकृतव्रणम् केनभद्रेकृतंचैतद्विप्रियंमेदुरात्मना ५५ इत्युक्त्वापुरतोपश्यद्वायसंमांपुनःपुनः अभि
द्रवंतंरक्तास्यनखतुंडंचुकोपह ५६ तृणमेकमुपादायदिव्यास्त्रेणाभियोज्यतत् चिक्षेपलीलयारामोवा
यसोपरितज्ज्वलत् ५७ अभ्यद्रवद्वायसश्चभीतोलोकान्भ्रमन्पुनः इंद्रब्रह्मादिभिश्चापिनशक्योरक्षि
तुंतदा ५८ रामस्यपादयोरग्रेऽपतद्भीत्यादयानिधेः शरणागतमालोक्यरामस्तमिदमब्रवीत् ५९ अमोघ
मेतदस्त्रंमेदत्त्वैकाक्षमितोव्रज सव्यंदत्त्वाततःकाकएवंपौरुषवानपि ६० उपेक्षतेकिमर्थंमामिदानींसोऽ
पिराघवः हनूमानपितामाहश्रुत्वासीतानुभाषितम् ६१ देवित्वांयदिजानातिस्थितामत्ररघूत्तमः करि
ष्यतिक्षणाद्भस्मलंकांराक्षसमंडिताम् ६२ जानकीप्राहतंवत्सकथंत्वंयोत्स्यसेऽसुरैः अतिसूक्ष्मवपुःस
र्वेवानराश्चभवादृशाः ६३ श्रुत्वातद्वचनंदेव्यैपूर्वरूपमदर्शयत् मेरुमंदरसंकाशंरक्षोगणविभीषणम् ६४

10

तैरपियदारक्षितुंशक्योनाभवत्तदा ५८ रामपदाग्रेऽपतत् ५९ ततःकाकोगतइतिशेषः एवंपौरुषवानपिसराघवःइदानीमपिएवमवस्था
यामपियदुपेक्षतेतत्किमर्थम् ६० ६१ जानाति वर्त्तमानसामीप्येलट् ज्ञास्यतीत्यर्थः ६२ यथात्वंसूक्ष्मवपुस्तथासर्वेऽपिवानराभ ९
वादृशाःभवद्वदेवसूक्ष्मवपुषइति महावपुर्भीराक्षसैर्युद्धमसंभावितमित्यर्थः ६३ श्रुत्वातद्वचनंसीतायाइतिशेषः देव्यैसीतायै ६४

तत्तदा वीरवर्णयब्राह्मणैश्चवर्णितंतस्यवीर्यंसदृशंभवेत् यथावर्णितंभवेत् अन्यथाविपरीतमेवेत्यर्थः ४३ अतस्तथेति वा
चावचनकृतरामप्रेरणया धर्मंबंदीमोक्षजम् यथायथारूपोदृष्टस्तथाजानेशीघ्रमागमिष्यतीत्यादि ४४ ४५ तंहनूमंतंजा

तत्तस्यसदृशंवीर्यंवीरवर्णयवर्णितम् यथामांतारयेद्रामोहत्वाशीघ्रंदशाननम् ४३ तथायतस्वहनुमन्वा
चाधर्ममवाप्नुहि हनुमानपितामाहदेविदृष्टोयथामया ४४ रामःसलक्ष्मणःशीघ्रमागमिष्यतिसायुधः
सुग्रीवेणससैन्येनहत्वादशमुखंबलात् ४५ समानेष्यतिदेवित्वामयोध्यांनात्रसंशयः तमाहजानकीरामः
कथंवारिधिमाततम् ४६ तीर्त्वायास्यत्यमेयात्मावानरानीकपैःसह हनूमानाहमेस्कंधावारुह्यपुरुषर्षभौ
४७ आयास्यतःससैन्यश्चसुग्रीवोवानरेश्वरः विहायसाक्षणेनैवतीर्त्वावारिधिमाततम् ४८ निर्दहिष्य
तिरक्षौघांस्त्वत्कृतेनात्रसंशयः अनुज्ञांदेहिमेदेविगच्छामित्वरयान्वितः ४९ द्रष्टुंरामंसहप्याच्चात्वरयामि
तवांतिकम् देविकिंचिदभिज्ञानंदेहिमेयेनराघवः ५० विश्वसेन्मांप्रयत्नेनततोगंतासमुत्सुकः ततःकिं
चिद्विचार्याथसीताकमललोचना ५१ विमुच्यकेशपाशांतेस्थितंचूडामणिंददौ अनेनविश्वसेद्रामस्त्वां
कपींद्रसलक्ष्मणः ५२ अभिज्ञानार्थमन्यच्चवदामितवसुव्रत चित्रकूटगिरौपूर्वमेकदारहसिस्थितः
मदंकेशिरआधायनिद्रातिरघुनंदनः ५३

नकीआह किमाह रामइत्यादि ४६ हनूमानुत्तरयतिमेस्कंधावित्यादि ४७
आततंविस्तीर्णम् ४८ ४९ प्याचासहरामंद्रष्टुंगच्छामि गत्वाचतवांतिकमागंतुंत्वरयामिराघवःयथामांविश्वसेत् जानकींसर्वथाद
ष्टवानितितथाकिंचिदभिज्ञानंदेहि ५० ततोऽहंसमुत्सुकःरामदर्शनोत्सुकःप्रयत्नेनत्वद्दत्ताभिज्ञानंरक्षन्गंताराघवसमीपमितिशेषः किं
चिद्विचार्यतद्वचसोयुक्तत्वंविचार्य ५१ ५२ ५३

७५ वानराकृतिदेहभृत्वानरदेहसदृशदेहइत्यर्थः वानरेएवंपराक्रमासंभवादेवमुक्तिः अशोकवनिकांक्षणादुत्पाट्यतेनैवचैत्य
प्रासादंबभंज ७६ तस्थिवान्स्थितः महाप्रियंमहच्चतदप्रियंचेत्यर्थः ७७ नियुतंदशकोट्यः निर्भग्नोयश्चैत्यप्रासादस्तस्यप्रथम

इत्युक्त्वात्वरितंगत्वाराक्षस्योभयपीडिताः हनूमताकृतंसर्वंरावणायन्यवेदयन् ७५ देवकश्चिन्महासत्वो
वानराकृतिदेहभृत् सीतयासहसंभाष्यह्यशोकवनिकांक्षणात् उत्पाट्यचैत्यप्रासादंबभंजामितवि
क्रमः ७६ प्रासादरक्षिणःसर्वान्हत्वातत्रैवतस्थिवान् तच्छ्रुत्वातूर्णमुत्थायवनभंगमहाऽप्रियम् ७७
किंकरान्प्रेषयामासनियुतंराक्षसाधिपः निर्भग्नचैत्यप्रासादप्रथमांतरसंस्थितः ७८ हनूमान्पर्वता
कारोलोहस्तंभकृतायुधः किंचिल्लांगूलचलनोरक्तास्योभीषणाकृतिः ७९ आपतंतंमहासंघंराक्ष
सानांददर्शसः चकारसिंहनादंचश्रुत्वातेमुमुहुर्भृशम् ८० हनूमंतमथोदृष्ट्वाराक्षसाभीषणाकृ
तिम् निर्जघ्नुर्विविधास्त्रौघैःसर्वराक्षसघातिनम् ८१ ततउत्थायहनुमान्मुद्गरेणसमंततः निष्पिपे
षक्षणादेवमशकानिवयूथपः ८२ निहतान्किंकरान्श्रुत्वारावणःक्रोधमूर्छितः पंचसेनापतींस्तत्र
प्रेषयामासदुर्मदान् ८३ हनूमानपितान्सर्वाल्लोहस्तंभेनचाहनत् ततःक्रुद्धोमंत्रिसुतान्प्रेषयामा
ससप्तसः ८४ आगतानपितान्सर्वान्पूर्ववद्वानरेश्वरः क्षणान्निःशेषतोहत्वालोहस्तंभेनमारुतिः ८५

यदंतरंप्रथमायाभूमिस्तत्रसंस्थितः ७८ लोहस्तंभएवकृतमायुधंयेनसः किंचिल्लांगूलचलनइतिस्वभावोक्तिः ७९ तेकिंकराना १०
मराक्षसाः ८० भीषणाकृतिंहनूमंतंदृष्ट्वेत्यन्वयः ८१ मुद्गरोऽत्रलोहस्तंभः ८२ ८३ सरावणः ८४ ८५ छ

६५ त्वांराक्षस्योद्रक्ष्यंति दृष्ट्वाचरावणंकथयिष्यंति एवंसतिकोवेदकिंभावीत्याशयः अतोरामांतिकंद्रुतंगच्छतेपंथाः शुभोस्त्विति
शेषः ६६ कपिर्जानकींप्राहाहंबुभुक्षितोऽस्मि अतस्त्वदर्शनान्ममपारणमुचितमितिशेषः नन्वहंरिक्ताकेनत्वांपारयामीतिशंका
यामाह तवदृष्टौस्थितैःफलैर्मेपारणाभविष्यतीत्यर्थः ६७ ततस्तयाप्रस्थापितोजानकींप्रणिपत्यागच्छत् अनुचिंतयत् अन्वचिं

दृष्ट्वासीताहनूमंतंमहापर्वतसन्निभम् हर्षेणमहताविष्टाप्राहतंकपिकुंजरम् ६५ समर्थोऽसिमहासत्व
द्रक्ष्यंतित्वांमहाबलम् राक्षस्यस्तेशुभःपंथागच्छरामांतिकंद्रुतम् ६६ बुभुक्षितःकपिःप्राहदर्शनात्पा
रणंमम भविष्यतिफलैःसर्वैस्तवदृष्टौस्थितैर्हिमे ६७ तथेत्युक्तःसजानक्याभक्षयित्वाफलंकपिः
ततःप्रस्थापितोऽगच्छज्जानकींप्रणिपत्यसः किंचिद्दूरमथोगत्वास्वात्मन्येवानुचिंतयत् ६८ कार्यार्थमा
गतोदूतःस्वामिकार्याविरोधतः अन्यत्किंचिदसंपाद्य गच्छत्यधमएवसः ६९ अतोऽहंकिंचिदन्यच्चकृ
त्वादृष्ट्वाऽथरावणम् संभाष्यचततोरामदर्शनार्थंव्रजाम्यहम् ७० इतिनिश्चित्यमनसावृक्षखण्डान्म
हाबलः उत्पाट्याशोकवनिकांनिर्वृक्षामकरोत्क्षणात् ७१ सीताश्रयनगंत्यक्त्वावनंशून्यंचकारसः
उत्पाटयंतंविपिनंदृष्ट्वाराक्षसयोषितः ७२ अपृच्छन्जानकींकोऽसौवानराकृतिरुद्भटः ७३ जान
क्युवाच भवत्यएवजानंतिमायांराक्षसनिर्मिताम् नाहमेनंविजानामिदुःखशोकसमाकुला ७४

तयत् अडभाव
आर्षः ६८ अन्यत्किंचित्स्वाम्याज्ञप्तादधिकमुत्कृष्टंकर्मेत्यर्थः ६९ अन्यत्किंचित् वीरकर्म रावणंदृष्ट्वासंभाष्यचेत्यन्वयः ७० वृक्षखंडान्वृक्ष
समूहान् उत्पाट्यनिर्वृक्षामकरोत् ७१ सीताश्रयनगंशिंशपारूपम् शून्यंवृक्षैरितिशेषः विपिनंवनवृक्षान् ७२ ७३ दुःखशोकाभ्यांयुक्ता
हमेनंनजानामि ७४

यस्यरामस्यनामयेप्राणिनोजपंतितेऽज्ञानजन्यकर्मकृतंबंधनंसंसारंपरिमुच्यसद्यएवशिवाख्यंतत्पदंसच्चिदानंदाख्यंयांति ९९ तस्यराम
स्यपदांबुजध्याताप्रारुतिर्यतःसदैवनिर्मुक्तानिसमस्तानिबंधनानिकर्माणियस्यतादृशोभवति अतस्तस्यपाशैरितरैर्वाबंधनैःकिम् दुःख
मितिशेषः १०० इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरण॰सेतौसुंदरकांडेतृतीयःसर्गः ३ धृतंस्वहस्तेनपाशबंधनंयेनतादृशम् विशेषे
णभीतवत् नगरंलंकांविलोकयंतंईक्षितुंकपींद्रंद्रष्टुंतमेवानुपश्चाद्यांतइतिपौरविशेषणम् १ क्षणमात्रसंगमंक्षणमात्रंसंगमःस्वसंबंधो

यस्यनामसततंजपंतियेऽज्ञानकर्मकृतबंधनंक्षणात् सद्यएवपरिमुच्यतत्पदंयांतिकोटिरविभासुरंशिवम्
९९ तस्यैवरामस्यपदांबुजंसदाहृत्पद्ममध्येसुनिधायमारुतिः सदैवनिर्मुक्तसमस्तबंधनःकिंतस्यपाशैरित
रैश्चबंधनैः १०० इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेसुंदरकांडेतृतीयःसर्गः ३ श्रीमहादेव
उवाच यांतंकपींद्रंधृतपाशबंधनंविलोकयंतंनगरंविभीतवत् अताडयन्मुष्टितलैःसुकोपनाःपौराःसम
तादनुयांतईक्षितुम् १ ब्रह्मास्त्रमेनंक्षणमात्रसंगमंकृत्वागतंब्रह्मवरेणसत्वरम् ज्ञात्वाहनूमानपिफल्गुर
ज्जुभिर्धृतोययौकार्यविशेषगौरवात् २ सभांतरस्थस्यचरावणस्यतंपुरोनिधायाहबलारिजित्तदा बद्धोमया
ब्रह्मवरेणवानरःसमागतोऽनेनहतामहासुराः ३ यस्यतादृशमेनंहनूमंतंब्रह्मास्त्रंकर्तृकृत्वा ब्रह्मवरेणत्वांमदस्त्रंनपी
डयिष्यतीतिब्रह्मदत्तवरेणसत्वरंगतम् हनूमान्तद्गमनंज्ञात्वाऽपिफल्गुरज्जुभिर्धृतोऽपिकार्यविशेषस्यकर्तव्यरावणदर्शनादि
रूपस्यगौरवाद्धेतोःइवययावित्यर्थः २ सभांतरस्थस्यसभामध्यस्थस्य तंहनूमंतम् बलारिजित् इंद्रजित्ब्रह्मवरेणब्रह्मवरल ११
ब्धब्रह्मास्त्रेणसमागतःबंधपीडामसहिष्णुःस्वयमेवागतइत्यर्थः तद्वृत्तांतमाह अनेनेत्यादि ३ ७ ७

12

राक्षसान् रावणप्रेषणीयान् ८६ आकाशे प्रथममुत्पपात ततोगगनादवतरन् मूर्ध्निमुद्गरेणाताडयत् ८७ ८८ ८९ इंद्रजितंप्रति त्वंतंहंतुंगच्छेतिभंग्यंतरेणाह पुत्रेति हत्वेत्युक्त्वा हंतुमशक्यंविचार्याह बध्वावेति ९० दुःखितंवचः आज्ञाकर्त्तुरभावइवेतिभावः

पूर्वस्थानमुपाश्रित्य प्रतीक्षन् राक्षसान्स्थितः ततोजगामबलवान्कुमारोऽक्षःप्रतापवान् ८६ तमुत्पपात हनुमान्दृष्ट्वाऽकाशेसमुद्गरः गगनात्त्वरितोमूर्ध्निमुद्गरेणाभ्यताडयत् ८७ हत्वातमक्षंनिःशेषंबलसर्वंच कारसः ८८ ततःश्रुत्वाकुमारस्यवधंराक्षसपुंगवः क्रोधेनमहताविष्टइंद्रजेतारमब्रवीत् ८९ पुत्रगच्छा म्यहंतत्रयत्रास्तेपुत्रहारिपुः हत्वातमथवाबध्वाआनयिष्यामितेऽतिकम् ९० इंद्रजित्पितरंप्राहत्यज शोकंमहामते मयिस्थितेकिमर्थंत्वंभाषसेदुःखितंवचः ९१ बध्वाऽनेष्येद्रुतंतातवानरंब्रह्मपाशतः इ त्युक्त्वारथमारुह्याराक्षसैर्बहुभिर्वृतः ९२ जगामवायुपुत्रस्यसमीपंवीरविक्रमः ततोऽतिगर्जितंकृत्वा स्तंभमुद्यम्यवीर्यवान् ९३ उत्पपातनभोदेशंगरुत्मानिवमारुतिः ततोभ्रमंतंनभसिहनूमंतंशिलीमु खैः ९४ विध्वातस्याशिरोभागंइषुभिश्चाष्टभिःपुनः हृदयंपादयुगुलंषड्भिरेकेनवालधिम् ९५ भेदयि त्वाततोघोरंसिंहनादमथाकरोत् ततोऽतिहर्षाद्धनुमान्स्तंभमुद्यम्यवीर्यवान् ९६ जघानसारथिंसाश्वं रथंचाचूर्णयत्क्षणात् ततोऽन्यंरथमास्थायमेघनादोमहाबलः ९७ शीघ्रंब्रह्मास्त्रमादायबध्वावानरपुंग वम् निनायनिकटंराज्ञोरावणस्यमहाबलः ९८

९१ ब्रह्मपाशतःब्रह्मास्त्राभिमंत्रितैःपाशैरित्यर्थः ९२ ९३ हनूमंतंशिली मुखैर्विध्वासिंहनादमकरोदित्यन्वयः ९४ विध्वेत्यस्यैवविवरणंशिरोभागमित्यादिभेदयित्वेत्यंतम् ९५ सिंहनादमकरोत् इंद्रजिदितिशेषः ९६ ९७ ९८

धरासुतांजानकीम् अनेनकिमागतइत्यस्यचोत्तरंदत्तम् ११ वननाशकारणमाह कपित्वादिति चंचलस्वभावत्वादित्यर्थः राक्षसहन
ननहेतुमाह दृष्ट्वेति १२ वपुःस्वशरीरंपरिरक्षिततत्रहेतुः प्रियोहीति १३ स्वल्पागतंब्रह्मास्त्रमितिशेषः बद्धइवागतः तथाग
मनेहेतुर्हितंप्रवक्तुकामइति तवतत्प्रवचनेकिन्निमित्तमतआह करुणेति १४ विवेकतः विवेकेनसदसद्विवेकेन लोकस्यगतिंधर्मा
त्स्वर्गोऽधर्मान्नरकइत्येवंरूपांविचार्यराक्षसींबुद्धिंत्यजेत्यर्थः संसृतेःसंसाराद्योमोक्षस्तस्यहेतुकांहेतुभूताम् विनयादित्वाट्ठक् ईद

संचोदितास्तेनमहाहरीश्वराधरासुतांमार्गयितुंदिशोदश तत्राहमेकःपवनात्मजःकपिःसीतांविचिन्व
ञ्छनकैःसमागतः ११ दृष्टामयापद्मपलाशलोचनासीताकपित्वाद्विपिनंविनाशितम् दृष्ट्वाततोऽहं
रक्षसासमागतान्मांहंतुकामान्धृतचापसायकान् १२ मयाहतास्तेपरिरक्षितंवपुःप्रियोहिदेहोऽखिलदे
हिनांप्रभो ब्रह्मास्त्रपाशेननिबध्यमांततःसमागमन्मेघनिनादनामकः १३ स्पृष्ट्वैवमांब्रह्मवरप्रभावत
स्त्यक्त्वागतंसर्वमवेमिरावण तथाप्यहंबद्धइवागतोहितंप्रवक्तुकामःकरुणारसार्द्रधीः १४ विचार्यलोकस्य
विवेकतोगतिंनराक्षसींबुद्धिमुपैहिरावण दैवींगतिंसंसृतिमोक्षहैतुकींसमाश्रयात्यंतहितायदेहिनः १५ त्वं
ब्राह्मणोह्युत्तमवंशसंभवःपौलस्त्यपुत्रोऽसिकुबेरबांधवः देहात्मबुद्ध्यापिचपश्यराक्षसोनास्यात्मबुद्ध्याकिमु
राक्षसोनहि १६

शींदैवींदेवप्रोक्तांगतिंमार्गंपरपीडातोनिवृत्तिरूपंमार्गंसमाश्रयदेहिनःस्वस्यात्यंतहितायेत्यर्थः १५ ननु तस्मिन्मार्गेमम
नाधिकारइतिचेन्न ब्राह्मणत्वादिनातत्सत्वमित्याह त्वमिति उत्तमवंशसंभवत्वस्यविवरणंपौलस्त्यपुत्रोऽसीति यदितेदेहएवात्मेतिबुद्धिस्तथाऽ
पिपश्यविचारय त्वंराक्षसोनासि उत्तमवंशसंभवत्वेनब्राह्मणत्वादितिभावः आत्मबुद्ध्यादेहातिरिक्तआत्मेतिबुद्ध्याराक्षसोनहिभवसीतिकिमु
वक्तव्यमितिशेषः १६

एषहरिर्नलौकिकइतितत्पराक्रमकथनं अंजनाद्रिभंअंजनाचलवत् श्यामकांतिम् ४ कुतःकस्माद्देशादागतइतिशेषः ५ विमोक्ष्यसेऽस्माद्बंधनात्प्राणभयाच्चेतिशेषः अखिलराजसन्निधौ अखिललोकराजस्यरावणस्यसन्निधावित्यर्थः ६ ७ देवगणादीनामभिन्नशत्रोआदिनानागादिसंग्रहः अशेषहृत्स्थितेः अशेषहृदयेषुस्थितिर्यस्य सर्वांतर्यामिणइत्यर्थः अनेनतवततःकथमपिनमोक्षइतिसूचितम्

यद्यक्तमत्रार्यविचार्यमंत्रिभिर्विधीयतामेषनलौकिकोहरिः ततोविलोक्याहसराक्षसेश्वरः प्रहस्तमग्रेस्थितमंजनाद्रिभम् ४ प्रहस्तपृच्छैनमसौकिमागतः किमत्रकार्यंकुतएववानरः वनंकिमर्थंसकलंविनाशितंहताः किमर्थंममराक्षसाबलात् ५ ततःप्रहस्तोहनुमंतमादरात्पप्रच्छकेनप्रहितोऽसिवानर भयंचतेमाऽस्तुविमोक्ष्यसेमयासत्यंवदस्वाखिलराजसन्निधौ ६ ततोऽतिहर्षात्पवनात्मजोरिपुंनिरीक्ष्यलोकत्रयकंटकासुरम् वक्तुंप्रचक्रेरघुनाथसत्कथांक्रमेणरामंमनसास्मरन्मुहुः ७ शृणुस्फुटंदेवगणाद्यमित्रहेरामस्यदूतोऽहमशेषहृत्स्थितेः यस्याखिलेशस्यहृताऽधुनात्वयाभार्यास्वनाशायशुनेवसद्धविः ८ सराघवोऽभ्येत्यमतंगपर्वतंसुग्रीवमैत्रीमनलस्यसन्निधौ कृत्वैकबाणेननिहत्यवालिनंसुग्रीवमेवाधिपतिंचकारतम् ९ सवानराणामधिपोमहाबलीमहाबलैर्वानरयूथकोटिभिः रामेणसार्द्धंसहलक्ष्मणेनभोप्रवर्षणेऽमर्षयुतोऽवतिष्ठते १०

किंच त्वन्मृत्युंचिकीर्षोस्तस्यैवप्रेरणयासीताहृतेतिसूचितम् ८ सराघवःसुग्रीवमैत्रींकृत्वावालिनंनिहत्यतंप्रसिद्धपराक्रमंसुग्रीवमेववानराणामधिपतिंचकार अनेनममस्यकृतोपकारस्तात्तन्निमित्तंसुग्रीवःसर्ववानरैरंगीकारोत्स्यत्येवेतिसूचितम् मित्रभार्याहारिणंत्वत्तोऽप्यधिकबलंवालिनंयोहतवान् सत्वांसर्वथाहनिष्यत्येवेतिसूचितम् ९ भोइतिरावणसंबोधनम् प्रवर्षणेतदाख्येपर्वतेऽमर्षयुतस्त्वद्विषयक्रोधयुतोऽवतिष्ठते १०

ननु तर्हि मुक्तिर्दुर्लभेति शंकायां तत्कारणमाह चिन्मात्रमिति विवेकज्ञानमेव मोक्षकारणमिति तमाह तत्राद्यार्द्धेनात्मनिजडवैधर्म्यमु
क्तम् अजत्वेनोत्पत्तिराहित्यम् अक्षरत्वेनाविनाशित्वम् आनंदभावःतद्रूपःदेहादौतद्वैधर्म्यमाह देहोऽपीति पृथिवीविकारैस्तत्पर
माणुभिर्जनितइति अनात्मा अनेनाचेतनत्वजन्यत्वादिवैधर्म्यमुक्तम् प्राणोप्यात्मान यतएषोबहिर्दृश्यमानोजडोऽनिलएव सप्रा
णोयःप्राणःसवायुरितिश्रुतेः १९ मनोऽपिनात्मेत्याह मनोपीति नोइत्यस्यात्मेतिशेषः नातस्तत् अहंकारस्यविकारः नचापिबुद्धिरि

चिन्मात्रमेवाहमजोऽहमक्षरोत्थानंदभावोऽहमिति प्रमुच्यते देहोऽप्यनात्मा पृथिवीविकारजोनप्राणआ
त्माऽनिलएषएवसः १९ मनोऽप्यहंकारविकारएवनोनचापिबुद्धिःप्रकृतेर्विकारजा आत्माचिदानंदमयोऽ
विकारवान्देहादिसंघाद्व्यतिरिक्तईश्वरः २० निरंजनोमुक्तउपाधितःसदाज्ञात्वैवमात्मानमितोविमुच्यते
अतोऽहमात्यंतिकमोक्षसाधनंवक्ष्येशृणुष्वावहितोमहामते २१ विष्णोर्हिभक्तिःसुविशोधनंधियस्ततो
भवेज्ज्ञानमतीवनिर्मलम् विशुद्धतत्वानुभवोभवेत्ततःसम्यग्विदित्वापरमंपदंव्रजेत् २२

तिबुद्धिरहंकारोऽपि
नात्मा यतःप्रकृतेर्विकारान्महतोजायतइतिप्रकृतेर्विकारजा आत्मनिउक्तमेववैधर्म्यंदार्ढ्यायपुनराह आत्मेत्यादि सएवेश्वरः अनेनचेतनाने
कत्वंनेतिदर्शितम् २० निरंजनइत्यस्यैवव्याख्या सदाउपाधितोमुक्तःउपाधिभूतचित्तधर्मैर्दुःखादिभिरलिप्तइत्यर्थः एवमात्मानंज्ञात्वाइतःसंसारा
द्विमुच्यते नन्वीदृशज्ञानमेवकथंस्यात्तत्राहातोऽहमिति मोक्षस्यात्यंतिकंसाधनंनियतंसाधनमित्यर्थः २१ प्रतिज्ञातमाह विष्णोर्हीति धियश्चित्तस्य १३
नित्यानित्यविवेकद्वाराज्ञानंआत्माचिदानंदमयइत्यादिनोक्तम् ततःतद्विषयनिदिध्यासनतःविशुद्धतत्वानुभवोभवेत् अपरोक्षसाक्षात्कारोभवेत्
ततःपरमंपदंब्रह्मसायुज्यम् २२

एवंसर्वथाराक्षसत्वाभावंप्रसाध्याह शरीरेति शरीरंस्थूलम् बुद्धिःसूक्ष्मशरीरम् इंद्रियाणिचक्षुरादीनि तज्जन्यादुःखसंततिराधिव्याधिजा दुःखेत्युपलक्षणंकामादेरपि सातेनवनत्तेषांचित्तधर्मत्वात् त्वंचनतदाश्रयश्चिन्नंनेतिशेषपूरणेनव्याख्येयम् तस्याचेतनत्वादितिभावः नन्वात्मनएवदुःखाद्यस्तुइतिनचैवनदतआह तवनिर्विकारतः विकाराभावोनिर्विकारंततः तवविकाराभावाद्दुःखादिमत्वेचविकारप्रसंगः एवंचात्मनोऽविक्रियत्वप्रतिपादकश्रुतिविरोधस्ताश्चश्रुतयः पूर्वंबहुशोलिखिताः नन्वेवमहंदुःखीत्यादिप्रतीतेःकागतिस्तत्राह अज्ञानहेतोरिति स्वपतःपुरुषस्यप्रतिभासमानस्यापिदृश्यस्य यथाऽसत्त्वंतथाआत्मस्वरूपाज्ञानरूपाद्धेतोर्भासमानाया अस्याःसंततेर्दुःखसंततेर्वस्तुतोऽसत्वमेवेवंचाहंदुःखीत्यादिप्रतीतिःस्वप्नकालिकतत्तत्प्रतीतिवद्भ्रमएवेतिभावः १७ नन्वेवंसत्यंवस्तु

शरीरबुद्धींद्रियदुःखसंततिर्नतेनचत्वंतवनिर्विकारतः अज्ञानहेतोश्चतथैवसंततेरसत्वमस्याःस्वपतोहिदृश्यवत्
१७ इदंतुसत्यंतवनास्तिविक्रियाविकारहेतुर्नचतेऽद्वयत्वतः यथानभःसर्वगतंनलिप्यतेतथाभवान्देहगतोऽपि
सूक्ष्मकः देहेंद्रियप्राणशरीरसंगतस्त्वात्मेतिबुद्ध्वाऽखिलबंधभाग्भवेत् १८

किमपिनास्त्येवकिंअस्तीत्याह इदंतुसत्यमितित्वत्स्वरूपंत्वित्यर्थः एतत्तवविक्रियानास्ति अविचारीचेतनएवैकः सत्यः ननुविकारहेत्वज्ञानमपिसत्यमेवनेत्याह तेविकारहेतुर्नचसत्यइतिशेषः तत्रहेतुमाह अद्वयत्वतः एकमेवाद्वितीयंब्रह्मेत्यद्वैतप्रतिपादकश्रुतिविरोधात् तथाहिसतोद्वितीयस्यनिषेधइतिभावः ननुचित्तसंबंधान्ममदुःखमस्त्येवेतिचेन्नेत्याह यथासर्वगतमपिनभःपृथिव्यादिरूपगंधादिभिर्नलिप्यतेसूक्ष्मत्वात्तथादेहगतोऽपिचित्तसमानाधिकरणोऽपियतः सूक्ष्मकोतिसूक्ष्मोऽतस्तत्कृतदुःखादिभिर्वस्तुतोनलिप्यते एवंचनीलंनभइत्यादिप्रतीतिवदहंदुःखीत्यादिप्रतीतिर्भ्रमएवेतिभावः ननुतर्हिमुक्तसंसारिव्यवस्थाकिंनास्त्येवास्तीत्याह देहेत्यादि देहोऽत्रसूक्ष्मः शरीरंस्थूलंतत्संगतस्तदविवेकाग्रहात् तेष्वेवयात्मबुद्धिस्तयाऽखिलबंधभाग्भवेत् अविवेकएवमुख्यंसंसारकारणमितिभावः१८

अथमेत्यत्रक्रोधातिशयेनदूरात्संबोधनेप्लुतः २९ पार्श्वेस्थितंराक्षसमित्यन्वयः खंडशःकुर्वितिशेषः असुरस्यममामित्राणिबांधवाश्चपश्यंतु
हेराजन् अयंपरराजस्योत्कृष्टराजस्यशत्रुराजस्यवावानरोवधयोग्योनभवेत् मतापयुक्तैराजभिर्वधयोग्यतासंभावनमप्यनुचितंदूत
त्वात्किंपुनर्वधइतिभावः अयंप्रतापयुक्तैरिंद्रजिदादिभिरपिवंधयोग्योनेतिवृथाप्रयासइतिव्यंग्यं ३० वधेबाधकांतरमप्याह हतेइति वार्तासी

नमेसमारावणकोटयोऽधमारामस्यदासोऽहमपारविक्रमः श्रुत्वाऽतिकोपेनहनूमतोवचोदशाननोराक्षसमेक
मब्रवीत् २९ पार्श्वेस्थितंमारयखंडशःकपिंपश्यंतुसर्वेऽसुरमित्रबांधवाः निवारयामासततोविभीषणोमहा
सुरंसायुधमुद्यतंवधे राजन्वधार्होनभवेत्कथंचनप्रतापयुक्तैःपरराजवानरः ३० हतेऽस्मिन्वानरेदूतेवार्तां
कोवानिवेदयेत् रामायत्वयमुद्दिश्यवधायसमुपस्थितः ३१ अतोवधसमंकिंचिदन्यच्चिंतयवानरेः सचिह्नो
गच्छतुहरिर्यंदृष्ट्वाऽयास्यतिद्रुतम् ३२ रामःसुग्रीवसहितस्ततोयुद्धंभवेत्तव विभीषणवचःश्रुत्वारावणो
प्येतदब्रवीत् ३३ वानराणांहिलांगूलेमहामानोभवेत्किल अतोवस्त्रादिभिःपुच्छंवेष्टयित्वाप्रयत्नतः ३४
वह्निनायोजयित्वैनंभ्रामयित्वापुरेऽभितः विसर्जयतपश्यंतुसर्वेवानरयूथपाः ३५ तथेतिशणपट्टैश्चवस्त्रै
रन्यैरनेकशः तैलाक्तैर्वेष्टयामासुर्लांगूलंमारुतेर्दृढम् ३६ पुच्छाग्रेकिंचिदनलंदीपयित्वाऽथराक्षसाः रज्जुभिः
सुदृढंबध्वाधृत्वातंबलिनोऽसुराः ३७ तावार्तांनिवेदयेत् रामायेत्यन्वयः यंराममुद्दिश्यत्वंवधायसमुपस्थितः यंराममुद्दिश्यत्वमा
त्मवधायसमुपस्थितःआत्मवधार्थंतदागमनेच्छावान्सन् स्वच्छंदतः कथमत्रागच्छेदितिगूढोऽर्थः ३१ आयास्यतीतिच्छेदः ३२ ततोयुद्धंत्वद
भिलषितंभवेत् ३३ महामानःप्रीतिपूर्वकोममेदमत्यपादेयमित्यभिमानः ३४ सर्वेवानरयूथपाःपश्यंतुदग्धपुच्छमेनमितिशेषः ३५ ३६ ३७

उपसंहरति अतइति यस्यभक्तिर्ज्ञानसाधनंसविष्णुरयमेव तद्बोधकेविशेषणेहरिंरमापतिमिति ननु दशरथपुत्रोयंनस इत्यत्राह प्रकृतेःपर मित्यादि दशरथपुत्रत्वादितुकल्पितमित्याशयः मौर्ख्यंअयंमनुष्यइतिबुद्धिरूपंतत्कृतांशत्रुत्वेनभावनांचविसृज्यभजस्व संप्रतियुक्तंभजनप्र कारमाह सीतामिति २३ अथव्यतिरेकमुखेनतत्तद्भावनाप्रकारमाह राममिति हृदिस्थमित्यनेनांतर्यामितयाप्रेरकत्वमुक्तम् सुखरूपोऽ

अतोभजस्वाद्यहरिंरमापतिंरामंपुराणंप्रकृतेःपरंविभुम् विसृज्यमौर्ख्यंहृदिशत्रुभावनांभजस्वरामंशरणागत प्रियम् सीतांपुरस्कृत्यसपुत्रबांधवोरामंनमस्कृत्यविमुच्यसेभयात् २३ रामंपरात्मानमभावयन्जनोभक्त्या हृदिस्थंसुखरूपमद्वयम् कथंपरंतीरमवाप्नुयाज्जनोभवांबुधेर्दुःखतरंगमालिनः २४ नोचेत्त्वमज्ञानमयेनव ह्निनाज्वलंतमात्मानमरक्षितारिवत् नयस्यधोऽधःस्वकृतैश्चपातकैर्विमोक्षशंकानचतेभविष्यति २५ श्रु त्वाऽमृतास्वादसमानभाषितंतद्वायुसूनोर्दशकंधरोऽसुरः अमृष्यमाणोऽतिरुषाकपीश्वरंजगादरक्तांतविलो चनोज्ज्वलन् २६ कथंममाग्रेविलपस्यभीतवत्प्लवंगमानामधमोऽसिदुष्टधीः कएषरामःकतमोवनेचरोनिह न्मिसुग्रीवयुतंनराधमम् २७ त्वांचाद्यहत्वाजनकात्मजांततोनिहन्मिरामंसहलक्ष्मणंततः सुग्रीवमग्रेबलिनं कपीश्वरंसवानरैर्हन्म्यचिरेणवानर श्रुत्वादशग्रीववचःसमारुतिर्विवृद्धकोपेनदहन्निवासुरम् २८ द्वितीयोमत्येरकइ

त्येवमभावयन्नितियावत् दुःखरूपास्तरंगमालायस्यतस्य २४ नोचेत् मदुक्ताकरणेनतेनज्वलंतमात्मानमरक्षिता लुटिरूपम् किंच स्वकृतैः पातकैःसीताहरणादिभिररिवत्आत्मानमधोऽधोनयसिनयिष्यसीत्यर्थेआर्षम् विमोक्षशंकातत्संभावनापिनभविष्यतीत्यर्थः २५ अमृतास्वादेति तदास्वादेनसमानआस्वादोयस्यतादृशंभाषितमित्यर्थः २६ वनेचरःसुग्रीवःकेषांमध्येऽतिशयितोनकेषामपीत्यर्थः २७ विवृद्धकोपेनकरणेनेत्यर्थः असुरंदहन्निवाहेतिशेषः २८

अथलंकादाहेऽशोकवनस्थानदाहेऽपिसीतायाः दाहसंदेहनिवृत्तयेपुनःसीतांदृष्ट्वातामापृच्छ्यगतइत्याह ततइति हेदेविरामसन्निधिंगच्छा
मि भवतीमामाज्ञापयत्वित्यन्वयः १ सानुजोरामस्त्वांद्रष्टुमागमिष्यतीत्युक्त्वाजानकींत्रिःपरिक्रम्यप्रदक्षिणंकृत्वा २ पुनःप्रणम्यगंतुंप्रस्थि
तइदंवक्ष्यमाणंअब्रवीत् तेभद्रमितिविनयोक्तिः ३ ४ वार्ताश्रुतिंवार्ताश्रवणम् ५ यद्येवंरामवार्ताश्रवणंविनास्थातुमशक्यत्वम् यदिमन्यसे

श्रीमहादेवउवाच ततःसीतांनमस्कृत्यहनूमानब्रवीद्वचः आज्ञापयतुमांदेविभवतीरामसन्निधिम् १
गच्छामिरामस्त्वांद्रष्टुमागमिष्यतिसानुजः इत्युक्त्वात्रिःपरिक्रम्यजानकींमारुतात्मजः २ प्रणम्यप्रस्थितो
गंतुंइदंवचनमब्रवीत् देविगच्छामिभद्रंतेतूर्णंद्रक्ष्यसिराघवम् ३ लक्ष्मणंचससुग्रीवंवानरायुतकोटिभिः
ततःप्राहहनूमंतंजानकीदुःखकर्शिता ४ त्वांदृष्ट्वाविस्मृतंदुःखमिदानींत्वंगमिष्यसि इतःपरंकथंवर्त्तेराम
वार्त्ताश्रुतिंविना ५ मारुतिरुवाच यद्येवंदेविमेस्कंधमारोहक्षणमात्रतः रामेणयोजयिष्यामिमन्यसे
यदिजानकि ६ सीतोवाच रामःसागरमाशोष्यबध्वावाशरपंजरैः आगत्यवानरैःसार्द्धंहत्वारावण
माहवे ७ मांनयेद्यदिरामस्यकीर्तिर्भवतिशाश्वती अतोगच्छकथंचापिप्राणान्संधारयाम्यहम् ८ इतिप्र
स्थापितोवीरःसीतयाप्रणिपत्यताम् जगामपर्वतस्याग्रेगंतुंपारंमहोदधेः ९ तत्रगत्वामहासत्वःपादाभ्यांपी
डयन्गिरिम् जगामवायुवेगेनपर्वतश्चमहीतलम् १० यद्येतत्तवचित्तेआयातितर्हिआचरेतिशेषः ६ आशोष्येतिसुगम्यः पक्षःद
ययातदकरणेबध्वावेति शरपंजरैःशरसमूहैः ७ यदिरावणंहत्वामांनयेत्तर्हिरामस्यशाश्वतीकीर्तिर्भवेत्कथंचापिकथंचिदित्यर्थः ८ महोदधेः
पारंगंतुंपर्वतस्याग्रेउपरिभागेजगाम ९ महासत्वोमहाबलस्तत्रोर्ध्वशिखरेगत्वा पर्वतश्चमहीतलंजगामेत्यनुकर्षः १० ६ ६ १५

16

३८ किंचित्नगरदाहम् ३९ सूक्ष्मोभूत्वाबद्धान्निःसृतः ततःपुनरपिपर्वताकारोबभूवततोगोपुरंपुरद्वारमुत्प्लुत्य ४० तत्रविद्यमानमेकंस्तं
भम् कार्यशेषंलंकादाहरूपम् ४१ ४२ हाताततिक्रंदमानाःप्रासादशिखरेआरूढाअपिव्याप्तावह्निनेतिशेषः ४३ वह्नौपतंत्योदेवताइ

समंताद्भ्रामयामासघोरोयमितिवादिनः तूर्यघोषैर्घोषयंतस्ताडयंतोमुहुर्मुहुः ३८ हनूमतापितत्सर्वंसोढंकिं
चिच्चिकीर्षुणा गत्वातुपश्चिमद्वारसमीपंतत्रमारुतिः ३९ सूक्ष्मोबभूवबंधेभ्योनिःसृतःपुनरप्यसौ बभूवप
र्वताकारस्ततउत्प्लुत्यगोपुरम् ४० तत्रैकंस्तंभमादायहत्वातान्रक्षिणःक्षणात् विचार्यकार्यशेषंसःप्रा
सादाग्राद्गृहाद्गृहम् ४१ उत्प्लुत्योत्प्लुत्यसंदीप्तपुच्छेनमहताकपिः ददाहलंकामखिलांसाट्टप्रासादतोरणां
४२ हाततपुत्रनाथेतिक्रंदमानाःसमंततः व्याप्ताःप्रासादशिखरेप्यारूढादैत्ययोषितः ४३ देवताइवदृ
श्यंतेपतंत्यःपावकेऽखिलाः विभीषणगृहंत्यक्त्वासर्वंभस्मीकृतंपुरम् ४४ ततउत्प्लुत्यजलधौहनूमान्मारु
तात्मजः लांगूलंमज्जयित्वांतःस्वस्थचित्तोबभूवसः ४५ वायोःप्रियसखित्वाच्चसीतयाप्रार्थितोऽनलः
नददाहहरेःपुच्छंबभूवात्यंतशीतलः ४६ यन्नामसंस्मरणधूतसमस्तपापास्तापत्रयानलमपीहतरंतिसद्यः
तस्यैवकिंरघुवरस्यविशिष्टदूतःसंतप्यतेकथमसौप्रकृतानलेन ४७ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहे
श्वरसंवादेसुंदरकांडेचतुर्थःसर्गः ४

वदृश्यंते ४४ जलधौतत्समीपेउत्प्लुत्यांतःसमुद्रमध्येलांगूलंमज्जयित्वास्वस्थचित्तोबभूव ४५
वायोःप्रियमित्रत्वात् सीताप्रार्थनेनचानलोग्निर्वायुपुत्रस्यहरेःपुच्छंनददाह तावन्मात्रमेवनकिंत्वत्यंतंशीतलश्चबभूव ४६ यन्नामस्मरणेनधूतानि
दूरीकृतानिसमस्तपापानियैस्ते तापत्रयमाध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकभेदात्तज्जन्यंवह्निमपितरंतितेनेनपीडयंतइत्यर्थः ४७ इतिश्रीमत्स
कल०सेतौसुंदरकांडेचतुर्थःसर्गः ४

वानरर्षभाःदधिवक्त्रप्रेरिताःपिबतोवानरान्ताडयामासुरित्यन्वयः २३ २४ कुमारेणांगदेनहनूमताचनष्टंनाशितमित्यर्थः २५ हृष्ट्वाआ

गतइतिच्छेदः २६ नोचेन्ममममधुवनंद्रष्टुंकःसमर्थोभवेत् २७ अतिहर्षात् बहुमानेनसुग्रीवंप्रतिराजन्नितिवचः २८ अवनीसुताजानकी

पिबतस्ताडयामासुर्वानरान्वानरर्षभाः ततस्तान्मुष्टिभिःपादैश्चूर्णयित्वापपुर्मधु २३ ततोदधिमुखःक्रुद्धः
सुग्रीवस्यसमातुलः जगामरक्षिभिःसार्द्धंयत्रराजाकपीश्वरः २४ गत्वातमब्रवीद्देवचिरकालाभिरक्षितम्
नष्टंमधुवनंतेऽद्यकुमारेणहनूमता २५ श्रुत्वादधिमुखेनोक्तंसुग्रीवोहृष्टमानसः दृष्ट्वाऽऽगतोनसंदेहःसी
तांपवननंदनः २६ नोचेन्मधुवनंद्रष्टुंसमर्थःकोभवेन्मम तत्रापिवायुपुत्रेणकृतंकार्यंनसंशयः २७ श्रुत्वा
सुग्रीववचनंहृष्टोरामस्तमब्रवीत् किमुच्यतेत्वयाराजन्वचःसीताकथान्वितम् २८ सुग्रीवस्त्वब्रवीद्वा
क्यंदेवदृष्टाऽवनीसुता हनूमत्प्रमुखाःसर्वेप्रविष्टामधुकाननम् २९ भक्षयंतिस्मसकलंताडयंतिस्मर
क्षिणः अकृत्वादेवकार्यंतेद्रष्टुंमधुवनंमम ३० नसमर्थास्ततोदेवीदृष्टासीतेतिनिश्चितम् रक्षिणोवोभयं
माऽस्तुगत्वाब्रूतममाज्ञया ३१ वानरानंगदमुखानानयध्वंममांतिकम् श्रुत्वासुग्रीववचनंगत्वातेवायुवेग
तः ३२ हनूमत्प्रमुखानूचुर्गच्छतेश्वरशासनात् द्रष्टुमिच्छतिसुग्रीवःसरामोलक्ष्मणान्वितः ३३ युष्मानती
वहृष्टास्त्वरयंतिमहाबलाः तथेत्यंबरमासाद्ययुस्तेवानरोत्तमाः ३४ हनूमंतंपुरस्कृत्ययुवराजंतथांगदम्
रामसुग्रीवयोरग्रेनिपेतुर्भुविसत्वरम् ३५

२९ ममममधुवनंद्रष्टुंनसमर्थाइत्यन्वयः ३० भोरक्षिणोवोयुष्माकंभयंवानरेभ्यस्ताडनजंमाऽस्तु
अतोममाज्ञयागत्वांगदमुखान्ब्रूतयुष्मान्रामसुग्रीवावाकारयतइतिशेषः इत्युक्त्वाममांतिकंमत्समीपंतानानयध्वम् ३१ ३२ ३३ अतीवहृष्टास्ते
रामसुग्रीवलक्ष्मणाःयुष्मान्स्वसमीपागमनायत्वरयंति ३४ ३५

तद्गमनमप्यंशेनन किंतु संपूर्णएवगतइत्याह त्रिंशद्योजनंमहीतउच्छ्रितोऽपिमहीसमानत्वंजगामगगनांतस्थःगगनमध्यस्थः ११ तंमहांतंश
ब्दंमहान्स्वनःप्रतिध्वनिर्यस्यतंशब्दंचक्रुः १२ हनूमानेवायंकृतकार्यःसमागतइतिशब्देनैवजानीमः केचिद्वानराद्दृष्ट्वावानरर्षभंपश्यध्व

ततोमहीसमानत्वंत्रिंशद्योजनमुच्छ्रितः मारुतिर्गगनांतस्थोमहाशब्दंचकारसः ११ तंश्रुत्वावानराःसर्वेज्ञा
त्वामारुतिमागतम् हर्षेणमहताविष्टाःशब्दंचक्रुर्महास्वनम् १२ शब्देनैवविजानीमःकृतकार्यःसमागतः
हनूमानेवपश्यध्वंवानरावानरर्षभम् १३ एवंब्रुवत्सुवीरेषुवानरेषुसमारुतिः अवतीर्यगिरेर्मूर्ध्निवानरा
निदमब्रवीत् १४ दृष्टासीतामयालंकाधर्षिताचसकानना संभाषितोदशग्रीवस्ततोऽहंपुनरागतः १५
इदानीमेवगच्छामोरामसुग्रीवसन्निधिम् इत्युक्त्वावानराःसर्वेहर्षेणालिंग्यमारुतिम् १६ केचिच्चुचुंबु
र्लांगूलंननृतुःकेचिदुत्सुकाः हनूमतासमेतास्तेजग्मुःप्रस्रवणगिरिम् १७ गच्छंतोददृशुर्वीरावनंसु
ग्रीवरक्षितम् मधुसंज्ञंतदाप्राहुरंगदंवानरर्षभाः १८ क्षुधिताःस्मोवयंवीरदेह्यनुज्ञांमहामते भक्षया
मःफलान्यद्यपिबामोऽमृतवन्मधु १९ संतुष्टाराघवंद्रष्टुंगच्छामोऽद्यैवसानुजम् २० अंगदउवाच
हनूमान्कृतकार्योऽयंपिबतैतत्प्रसादतः जक्षध्वंफलमूलानित्वरितहरिसत्तमाः २१ ततःप्रविश्यहरयःपा
तुमारेभिरेमधु रक्षिणस्ताननादृत्यदधिवक्त्रेणनोदितान् २२ मित्याहुः १३ १४ पूर्वंसीतापदोक्तौपदांतरोच्चारण

पर्यंतंक्रियापदंसंदेहःस्यादितिपूर्वंदृष्टेतिउक्तिः १५ १६ केचिच्चुचुंबुरित्यादिहर्षाविष्टवानरजातिलक्षणम् १७ १८ १९
संतुष्टाःफलभक्षणेनमधुपानेनच २० जक्षध्वंभक्षयंत्वित्यर्थः २१ दधिवक्त्रोनामतद्रक्षिणांमुख्यस्तद्रक्षिणाधिकृतः २२ ६५

तेन अंगुलीयकलाभेन राघवस्याप्तः सेवक इत्यतिविश्वस्ता राक्षसीनां तर्जनैः पीड्यमाना यथा दृष्टास्मि तत्सर्वं पीडनं राघवे कथय ४८ त्व
च्चिंतापरिनिष्ठितः त्वच्चिंतायां स्थितः ४९ त्वद्वार्तां नाधिगम्य अहोरात्रं परिशोचति त्वामिति शेषः ५० ५१ विश्वसेत्सत्यं जानकीह

तेन मामतिविश्वस्ता वचनं चेदमब्रवीत् यथा दृष्टास्मि हनुमन्पीड्यमाना दिवानिशम् ४८ राक्षसीनां त
र्जनैस्तत्सर्वं कथय राघवे मयोक्तं देवि रामोऽपि त्वच्चिंतापरिनिष्ठितः ४९ परिशोचत्यहोरात्रं त्वद्वार्तां
नाधिगम्य सः इदानीमेव गत्वाऽहं स्थितां रामाय ते ब्रुवे ५० रामः श्रवणमात्रेण सुग्रीवेण सलक्ष्मणः
वानरानीकपैः सार्द्धमागमिष्यति तेंतिकम् ५१ रावणं सकुलं हत्वा नेष्यति त्वां स्वकं पुरम् अभिज्ञां देहि
मे देवि यया मां विश्वसेद्विभुः ५२ इत्युक्ता सा शिरोरत्नं चूडापाशे स्थितं प्रियम् दत्वा काकेन यद्वृत्तं चि

18

त्रकूटगिरौ पुरा ५३ तदप्याहाश्रुपूर्णाक्षी कुशलं ब्रूहि राघवम् लक्ष्मणं ब्रूहि मे किंचिद्दुरुक्तं भाषितं पु
रा ५४ तत्क्षमस्वाज्ञभावेन भाषितं कुलनंदन तारयेन्मां यथा रामस्तथा कुरु कृपान्वितः ५५ इत्यु
क्त्वा रुदती सीता दुःखेन महतावृता मयाऽप्याश्वासिता राम वद ता सर्वमेव ते ५६ ततः प्रस्थापितो रा
म त्वत्समीपमिहागतः तदागमनवेलायामशोकवनिकां प्रियाम् ५७

ष्ठा आगत इति विश्वसेदित्यर्थः ५२
शिरोरत्नं दत्वा चित्रकूटगिरिस्थं काकवृत्तमप्याह ५३ ततः संदेशमाहेति शेषः तमाहाश्रुपूर्णाक्षीति यन्मे किंचिद्दुरुक्तं दुर्वचो भाषि
तं तत्क्षमस्व तदज्ञभावेनाज्ञतया मया भाषितम् अतो यथा मां रामोऽस्मात् दुःखात्तारयेत्तथा कृपान्वितः कुरु इति लक्ष्मणं ब्रूहीत्यन्वयः ५४ १७
५५ महता दुःखेनावृता आसीदिति शेषः सर्वमेव वृत्तांतं वदता मयाऽपि सा आश्वासिता ५६ प्रियां रावणस्येति शेषः ५७ ६९

भूसंबंधोत्तरंराघवाश्वासनायपूर्वंदृष्टाऽसीतेत्याह ततःक्रमेणरामसुग्रीवौप्रणिपत्य ३६ जानकीकुशलंप्राहेत्याह शुचाशोकेन ३७
हाइतिशोकव्यंजकमात्रम् ३८ जन्मारभ्यतवकथांब्रुवतामयासूक्ष्मरूपेणवृक्षशाखांतरेस्थित्वाशनैराश्वासितेत्यन्वयः ३९ अत्यर्थं

हनूमान्राघवंप्राहदृष्टासीतानिरामया साष्टांगंप्रणिपत्याग्रेरामंपश्चात्कपीश्वरम् ३६ कुशलंप्राहराजें
द्रजानकीत्वांशुचाऽन्विता अशोकवनिकामध्येशिंशपामूलमाश्रिता ३७ राक्षसीभिःपरिवृतानिराहा
राकृशाप्रभो हारामरामरामेतिशोचंतीमलिनांबरा ३८ एकवेणीमयादृष्टाशनैराश्वासिताशुभा वृक्ष
शाखांतरेस्थित्वासूक्ष्मरूपेणतेकथाम् ३९ जन्मारभ्यतवात्यर्थंदंडकागमनंतथा दशाननेनहरणंजान
क्यारहितेत्वयि ४० सुग्रीवेणयथामैत्रींकृत्वावालिनिबर्हणम् मार्गणार्थंचवैदेह्याःसुग्रीवेणविसर्जिताः
४१ महाबलामहासत्वाहरयोजितकाशिनः गताःसर्वत्रसर्वेवैतत्रैकोऽहमिहागतः ४२ अहंसुग्रीवसचि
वोदासोऽहंराघवस्यहि दृष्टायज्जानकीभाग्यात्प्रयासःफलितोऽद्यमे ४३ इत्युदीरितमाकर्ण्यसीताविस्फा
रितेक्षणा केनवाकर्णपीयूषंश्रावितंमेशुभाक्षरम् ४४ यदिसत्यंतदायातुमद्दर्शनपथंतुसः ततोऽहंवा
नराकारःसूक्ष्मरूपेणजानकीम् ४५ प्रणम्यप्रांजलिर्भूत्वादूरादेवस्थितःप्रभो पृष्टोऽहंसीतयाकस्त्व
मित्यादिबहुविस्तरम् ४६ मयासर्वंक्रमेणैवविज्ञापितमरिंदम पश्चान्मयाऽर्पितंदेव्यैभवद्दत्तांगुलीयकम् ४७

विस्तरेण दंडकागमनादिकथोक्तेतिशेषः त्वयिरहितेदेशांतरंगतेसतिजानक्यादशाननेनहरणमित्यन्वयः ४० वालिनिबर्हणंतद्वधं
कृत्वायथासुग्रीवेणमैत्रीसफलाकृतेतिशेषः ४१ ४२ ४३ ४४ सःयेनोक्तंसइत्यर्थः ४५ ४६ ४७ ६९

उत्पाट्यउत्पादितवृक्षांकृत्वा ५८ पुनरप्यगमंत्वत्समीपमितिशेषः प्रहृष्टधीःप्रहृष्टचेताः ५९ प्रत्युपकारिणःमांप्रतिकृतोपकारस्य ६०
सर्वस्वंआलिंगनम् ६१ सःजगत्कर्तृत्वादिपरमैश्वर्यवान् ६२ आलिंगनस्यसर्वस्वत्वमुपपादयन्नाह परिरंभइति यतस्त्वंममभ
क्तोऽसिअतस्त्वयाऽयंलब्धइतिशेषः ६३ कृतपुण्यपुंजोवायुतनयःतेनैवरामेणपरिरब्धमूर्तिरतुलांपदवीं प्रयांतीतिकिंपुनर्वक्तव्यमिति

उत्पाट्यराक्षसांस्तत्रबहून्हत्वाक्षणाद्दहम् रावणस्यसुतंहत्वारावणेनाभिभाष्यच ५८ लंकामशेषतोद
ग्ध्वापुनरप्यगमंक्षणात् श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंरामोऽत्यंतप्रहृष्टधीः ५९ हनूमंस्तेकृतंकार्यंदेवैरपिसुदुष्क
रम् उपकारंनपश्यामितवप्रत्युपकारिणः ६० इदानींतेप्रयच्छामिसर्वस्वंममारुते इत्यालिंग्यसमाकृ
ष्यगाढंवानरपुंगवं ६१ सार्द्रनेत्रोरघुश्रेष्ठःपरांप्रीतिमवापसः हनूमंतमुवाचेदंराघवोभक्तवत्सलः ६२
19 परिरंभोहिमेलोकेदुर्लभःपरमात्मनः अतस्त्वंममभक्तोऽसिप्रियोऽसिहरिपुंगव ६३ यत्पादपद्मयुगुलं
तुलसीदलाद्यैःसंपूज्यविष्णुपदवीमतुलांप्रयाति तेनैवकिंपुनरसौपरिरब्धमूर्तीरामेणवायुतनयःकृत
पुण्यपुंजः ६४ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेसुंदरकांडेपंचमःसर्गः ५
सुंदरकांडेसर्गाःपंचैवाध्यात्मिकशब्दिते प्रोक्तास्त्रीणिशतानिश्लोकास्त्रिभुवनपापहराः १ श्रीकृष्णार्प
णमस्तु श्रीसीतारामचंद्रार्पणंभूयात् शेषः ६४ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावली
विराजमानस्यहिम्मतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीरामवर्मणःकृतौअध्यात्मरामायणसेतौसुंदरकांडेपंचमःसर्गः ५ श्रीकृष्णार्पणमस्तु
श्रीसीतारामचंद्रार्पणमस्तु शुभंभवतु ५ ५ ५ ५ ५

२०

इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेसुंदरकांडंसमाप्तम्.